

גם כשהתותחים רועמים...

זכויות האדם והמשפט הבין-לאומי ההומניטרי בסכסוכים מזוינים

Human Rights and International Humanitarian Law in
Armed Conflicts

דצמבר 2006

כתיבה : רונית פיסו

עריכה לשונית : נעמה ישובי ומאירה שר

תודות : עו"ד עאזם בשארה, עו"ד רחל בנוימן, עו"ד דן יקיר, עו"ד דנה אלכסנדר, עו"ד סוניה בולוס, ד"ר איל גרוס, עו"ד ריסה זאל, מרים לידור, קרן דיאקוניה - מלין גרינהיל ועו"ד נטע עמר.

© כל הזכויות שמורות לאגודה לזכויות האזרח בישראל (2006)

האגודה לזכויות האזרח בישראל www.acri.org.il,

ת"ד 34510, ירושלים 91000, טלפון : 02-6521218, פקס : 02-6521219. mail@acri.org.il

תוכן עניינים :

מבוא

זכויות האדם

המשפט הבין-לאומי ההומניטרי

תמונת מצב עולמית

המשפט הבין-לאומי ההומניטרי וזכויות האדם בעתות מלחמה

המצב בישראל ובשטחים הכבושים

אמנות מרכזיות במשפט הבין-לאומי ההומניטרי

כללי האג והתקנות הנלוות

אמנת ג'נבה הראשונה

אמנת ג'נבה השנייה

אמנת ג'נבה השלישית

אמנת ג'נבה הרביעית

הפרוטוקול הראשון

הפרוטוקול השני

הפרות כללי המשפט ההומניטרי בישראל ובשטחים הכבושים

כלי נשק אסורים ושיטות לחימה פסולות

פעולות תגמול

אוכלוסיות הזכאיות להגנות מיוחדות

ילדים

נשים

יישום המשפט הבין-לאומי ההומניטרי וזכויות האדם

חקיקת חוקים

המצב בישראל ובשטחים הכבושים

גופים מפקחים

גופים שופטים

המצב בישראל ובשטחים הכבושים

חינוך והסברה

ארגון הצלב האדום והסהר האדום

רשימת מקורות

מבוא

"כל בני האדם נולדו בני חורין ושווים בערכם ובזכויותיהם. כולם חוננו בתבונה ובמצפון, לפיכך חובה עליהם לנהוג איש ברעהו ברוח של אחווה" (ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, סעיף א, 1948).

זכויות האדם במשך שנים רבות ולאורך תקופות שונות עסקו בני אדם בהגדרת זכויות האדם, מה הן כוללות וכיצד הן משקפות את אנושיותם. כיום, במאה ה-21, נהוג לראות במושג "זכויות האדם" ביטוי לזכויות יסוד, המוענקות על בסיס אוניברסלי, על-פי תפיסה מוסרית, ולפיה כל אדם באשר הוא אדם זכאי להן. אלו הן הזכויות הבסיסיות, המבטאות את התמצית האנושית של החברה ושל הפרטים בה, ללא הבדל דת, גזע, מין או מעמד, ובהן הזכות לחיים ולשלמות הגוף; הזכות לחירות, הכוללת את חירות הביטוי ואת חופש התנועה; הזכות לשוויון; הזכות לכבוד; הזכות להליך הוגן. זכויות אלו מנוסחות ומעוצבות בהכרזה האוניברסלית בדבר זכויות האדם, שפרסם ארגון האומות המאוחדות בשנת 1948, על דעת המדינות החברות בו. ההכרזה מעגנת זכויות אלה במסמך אנושי, המבטא את רוח האדם, במקור שהוא על-מדינתי ובין-לאומי ואינו תלוי במדינה או בחוקיה. ארגון האומות המאוחדות (האו"ם), הוא פרום להתדיינות בין-לאומית. באופן זה בא לידי ביטוי המסר האוניברסלי והעל-מדינתי שבמגילה. ברוח זו, המגילה מורה על הגבלת כוח השלטון או הגבלת כוחם של פרטים או קבוצות, העלולים לפגוע בצרכים הבסיסיים של אחרים, ובקיומם האנושי.

המשפט הבין-לאומי ההומניטרי תרבויות שונות, לאורך תקופות היסטוריות שונות ניסחו ועיצבו "כללי מלחמה" – מה מותר ומה אסור לבצע תוך כדי מלחמה. כללים אלה התעצבו לענף משפטי בשם "המשפט הבין-לאומי ההומניטרי" המבטא את הנורמות המקובלות, החלות על סכסוכים מזוינים בין מדינות ובתוך מדינות, ומפרט את החובות המוטלות על הצדדים הלוחמים. ניסוח הכללים, כפי שאנו מכירים אותם היום, החל במחצית השנייה של המאה ה-19. המשפט הבין-לאומי ההומניטרי, ככל פרקטיקה משפטית אחרת, עוקב אחר ההתפתחויות ההיסטוריות. לפיכך, רק לאחר שנוצרת מציאות חדשה, באה הפרקטיקה המשפטית ומעגנת את כללי המותר והאסור בחוקים. חוקים אלה, על פי רוב, נשענים על נורמות קיימות קודמות.

עתות מלחמה הן מטבען תקופות משבר, שבהן מתערערות הנורמות החוקיות והמוסריות ואת מקומן תופסות פרקטיקות חדשות. במצבים אלה חיוני יותר מתמיד לשמור ולהגן על האוכלוסייה האזרחית - שאין לה כל שליטה על המתרחש ואינה מעורבת בפעולות הלחימה, אך לרוב היא זו שזכויותיה מופרות באופן קיצוני - ועל הלוחמים הפצועים, החולים ושבויי המלחמה. המשפט הבין-לאומי ההומניטרי (International Humanitarian Law) נועד למנוע סבל אנושי מיותר ולשמור על צלם אנוש בעתות מלחמה. משפט זה חל בכל מלחמה: בין אם המלחמה מוגדרת כמוצדקת או חוקית, ובין אם לאו, וללא קשר ליחסי הכוחות בין הצדדים המעורבים. המשפט הבין-לאומי ההומניטרי בא להגדיר כללים המחייבים את כל המעורבים בסכסוך המזוין, הוא איננו מתייחס להשתלשלות האירועים שהובילה למלחמה ואיננו קורא לפתרון זה או אחר למלחמה. כללי המשפט הבין-לאומי

ההומניטרי מורים ומחייבים את שמירתן של זכויות בעלות חשיבות מכרעת לקיום הצרכים הבסיסיים של בני האדם בעת מלחמה, כגון הזכות לחיים ולשלמות הגוף, הזכות לחופש תנועה, הזכות לפרנסה, לטיפול רפואי ולחינוך.

למשפט הבין-לאומי ההומניטרי שתי מטרות מרכזיות: המטרה הראשונה היא להבחין בין לוחמים למוגנים - בין לוחמים לבין בני-האדם שאינם נוטלים חלק בלחימה, בין שאלה אזרחים שמלכתחילה לא השתתפו בלחימה, ובין שאלה אנשים שכבר אינם נוטלים חלק בלחימה, כגון שבויי מלחמה, לוחמים, פצועים או חולים. המטרה השנייה היא להטיל סייגים והגבלות על כלי הנשק ושיטות הלחימה, כדי למנוע סבל מיותר של הלוחמים.

כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי תקפים במקרים שונים של סכסוכים מזויינים ("מלחמות"): במקרים של סכסוך מזויין בין-לאומי (בין שתי מדינות או יותר, מלחמה או כיבוש) ובמקרים של סכסוך מזויין פנים-מדינתי.

כיבוש, אף אם הוא מתמשך לתקופה ארוכה, הוא סוג של סכסוך מזויין בין-לאומי. "שטח נחשב לכבוש כשהוא נמצא למעשה תחת שלטון צבא האויב. הכיבוש משתרע רק על שטח שבו הוקם שלטון כזה ושב הוא ניתן להפעלה" (מתוך: כללי האג משנת 1907 והתקנות הנלוות לה, סעיף 42). שטח מוגדר ככבוש החל מהזמן שבו לכוח הצבאי הכובש ישנה שליטה אפקטיבית על השטח או על התושבים: שליטה צבאית מלאה או חלקית בשטח ושליטה מינהלית-אזרחית בתשתיות ובאזרחות החיים של התושבים. בדומה לכך, הכיבוש מסתיים עם סיומה של השליטה האפקטיבית הצבאית והמינהלית.

בחוברת זו יושם דגש רב על יישום כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי בסכסוכים מזויינים בין-לאומיים בכלל ובמקרים של כיבוש בפרט.

תמונת מצב עולמית מאז תום מלחמת העולם השנייה פרצו מלחמות וסכסוכים רבים בעולם. במרוצת שנים אלו נהרגו ונפצעו מיליוני בני אדם ביותר מ-150 מאבקים מזויינים בעולם. כיום, כ-35 מיליון בני אדם ברחבי העולם הם פליטים ועקורים, שנמלטו או גורשו מבתיהם, מרביתם (כ-25 מיליון בני-אדם) הם פליטים בתוך ארצותיהם, והיתר נמלטו למדינות שכנות או מצאו מקלט במדינות קולטות הגירה.

מקובל לחלק מלחמות וסכסוכים אלה לשתי קטגוריות: על הראשונה נמנים מאבקים מזויינים (כלומר מאבקים שבהם נעשה שימוש בנשק חם) בין שתי מדינות או יותר, בכלל זה גם מאבקים לשחרור לאומי. על השנייה נמנים מאבקים מזויינים בתוך מדינה ('מלחמת אזרחים'), ובכללם מאבקים בין המדינה לבין קבוצה או קבוצות אזרחים חמושים. כאמור, כללי המשפט ההומניטרי חלים הן על סכסוך מזויין בין-לאומי והן על סכסוך פנימי. כיום, בשנת 2006, קיימים עשרות סכסוכים מזויינים בעולם. מרבית הסכסוכים המזויינים כיום הם פנימיים. אחד מהסכסוכים הקשים ביותר כיום, הוא רצח העם בדארפור שבסודן. חלק קטן מן הסכסוכים המזויינים הם סכסוכים בין מדינות או מקרים של כיבוש מתמשך, כגון סין-טיבט, עירק-ארצות הברית ומדינות נוספות, מרוקו-סהרה המערבית, הודו-פקיסטן. הסכסוך הישראלי-פלסטיני, בין ישראל לתושבים הפלסטינים בשטחים הכבושים, נחשב סכסוך בין-לאומי. מתחים פנימיים או מרי אזרחי אינם מוגדרים כסכסוך מזויין, כמו גם מקרים של אלימות מזוינת בודדת או מאורגנת (למשל קבוצות פשע מאורגן).

הידעת? במלחמת העולם הראשונה 5% מהקרבות היו אזרחים. במלחמת העולם השנייה 50% מהקרבות היו אזרחים. במלחמות שפרצו בחמישים השנים האחרונות כ- 90% מהקרבות הם אזרחים (מנתוני הצלב האדום).

המשפט הבין-לאומי ההומניטרי וזכויות האדם בעתות מלחמה

משפט זכויות האדם וכללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי משולבים אלה באלה וההבחנה ביניהם היא חשובה. זכויות האדם תקפות בכל עת, שלום או מלחמה, אך היקף ההגנה על חלק מזכויות האדם מוגבל בזמן מלחמה. כך, למשל, מוסכם שבעתות מלחמה, ניתן להשעות זמנית אחדות מזכויות האדם, כגון הזכות להתאגדות. המשפט ההומניטרי תקף אך ורק בעתות מלחמה, חל איסור מוחלט על הפרתו או על השעייתו של כל כלל מכלליו, אף במצבי חירום קיצוניים.

במקרה של כיבוש, ובפרט כיבוש מתמשך, היחסים בין המדינה הכובשת לאוכלוסייה הכבושה משתנים, ועמם משתנה ההבחנה בין כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי לזכויות האדם. לאחר תום תחולת מצב החירום הזמני הנקבע עם כיבוש שטח מסוים, משתנים היחסים בין המדינה הכובשת לאוכלוסייה הכבושה. על המדינה הכובשת מוטלת האחריות לכבד ולשמור לא רק את הזכויות המפורטות במשפט הבין-לאומי ההומניטרי, אלא גם את זכויות האדם של האוכלוסייה, בתנאי שיש למדינה הכובשת שליטה אפקטיבית בשטח.

מבט משווה זכויות האדם מעוגנות ביחסים שבין מדינות לבין אזרחיהן או תושביהן. כללי המשפט ההומניטרי מגדירים את היחסים, שבין מדינות ולאומים, שהם צד במלחמה, לבין אוכלוסיית הצד שכנגד.

עוד הבדל בין זכויות אדם לבין המשפט הבין-לאומי ההומניטרי הוא, שזכויות האדם מוקנות לכל, ואילו ההגנות המפורטות במשפט ההומניטרי, אינן חלות באופן שווה על כלל בני האדם: ישנה הבחנה בין הזכויות, המוקנות ללוחמים, לבין הזכויות, שמהן נהנים אזרחים ומי שכבר אינם משתתפים בלחימה.

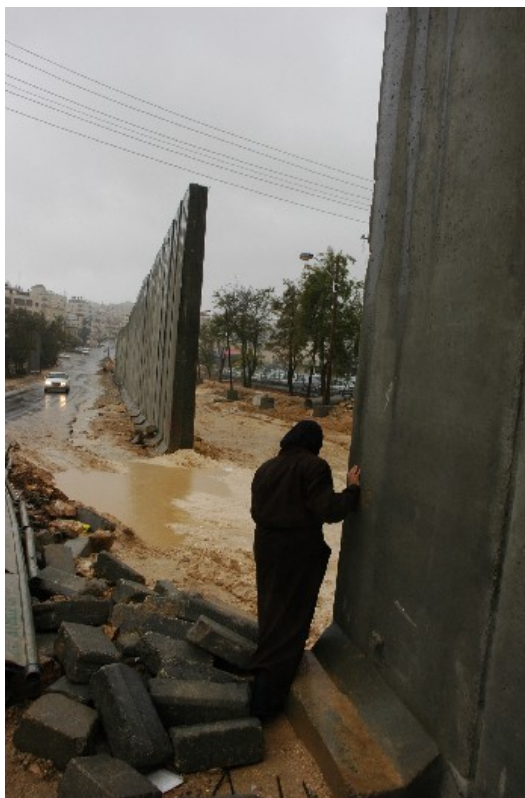
ראוי להבחין גם בין הגופים המעצבים תחומים אלה: הארגון המוביל בניסוח עקרונות זכויות האדם הוא ארגון האו"ם (האומות המאוחדות), שהוקם בשנת 1945 כפורום התדיינות בין-לאומי לשם השגת המטרות הבאות: קיום השלום והביטחון הבין-לאומיים, פיתוח יחסי ידידות בין העמים השונים ובניית שיתוף פעולה בין-לאומי בנושאים שונים, כגון קידום זכויות האדם. באו"ם חברות 192 מדינות. האמנות הבין-לאומיות, פרי יוזמת האו"ם, מעוצבות סופית ע"י המדינות השונות.

הארגון המוביל בניסוח כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי הוא הצלב האדום הבין-לאומי, שהוקם בשנת 1863 ע"י חמישה אזרחי שווייץ. אף בארגון זה, האמנות הבין-לאומיות מעוצבות סופית ע"י המדינות השונות. ארגון הצלב האדום פועל, מכוח מנדט של הקהילה הבין-לאומית, כמתווך בין צדדים לוחמים. הארגון פועל באופן נייטרלי, בלתי תלוי בממשלות וללא כוונת רווח.

המצב בישראל ובשטחים הכבושים בכל שנותיו גבה הסכסוך הישראלי-פלסטיני, קורבנות רבים, בגוף ובנפש. מאז תחילת האינתיפאדה השנייה (מספטמבר 2000 עד נובמבר 2006) נהרגו כ-

5,000 בני אדם, מהם כ- 4,000 פלסטינים וכ- 1,000 ישראלים. רוב ההרוגים הם אזרחים לא חמושים. הן הפלסטינים והן הישראלים משלמים את המחיר היקר של העימות: בחייהם, בביטחונם, בבריאותם, בזכותם לחינוך ובפרנסתם. יחד עם זאת, יש הבדל ברור בהיקף הסבל ובסוגו בין הפלסטינים לישראלים, הבדל שאינו נובע רק ממספר ההרוגים, אלא גם מהרס רקמת החיים השגרתית של התושבים הפלסטינים.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני נחשב סכסוך בין-לאומי: הוא החל כמלחמה, נמשך בכיבוש שטח, שלא היה שייך למדינת ישראל, וכיום הסכסוך הוא בין מדינת ישראל לבין האוכלוסייה הפלסטינית ונציגיה בשטחים אלה. השטחים הפלסטיניים מצויים בתפיסה לוחמתית (כיבוש לאחר מלחמה) משנת 1967 ולצה"ל שליטה אפקטיבית בשטחים אלה. במשך השנים נרקמו יחסים ארוכי טווח ומקיפים בין מדינת ישראל לפלסטינים, הכוללים תשתיות של כלכלה, חשמל, מים, מסחר ותעסוקה. בין הכוח הכובש לשטח הכבוש נוצרה אינטגרציה. יחסי כוחות אלה קובעים שעל מדינת ישראל חלה אחריות כלפי האוכלוסייה הפלסטינית.



גדר ההפרדה בא-ראם לפני האטימה הסופית (צילום: יואב לפ).

אינטגרציה זו ואחריות זו מגולמות בכללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי, החלים על שטחים אלה, ולצדם דיני זכויות האדם. על רשויות מדינת ישראל מוטלת החובה לקיים את ההוראות הכלולות במשפט ההומניטרי, להגן על האוכלוסייה האזרחית הפלסטינית ולשמור על זכויותיה לפי דיני זכויות האדם. כמו כן, על מדינת ישראל להגביל את סוגי כלי הנשק ואת שיטות הלחימה בהתאם להוראות המשפט ההומניטרי (הרחבה בעמודים הבאים).

מדינת ישראל איננה מקבלת את הגדרתו של השטח הפלסטיני ככבוש ומחזיקה בעמדה ששטחים אלה לא היו תחת ריבונות לגיטימית של מדינות אחרות (ירדן ומצרים) ולכן אין ההגדרה המשפטית של כיבוש רלוונטית לגביהם. בניגוד לעמדה זו, גופים בין-לאומיים וישראלים רבים, ביניהם בית

הדין הבין-לאומי לצדק היושב בהאג, קבעו חד-משמעית שהשטחים הפלסטיניים אכן מוגדרים כשטח כבוש, הואיל ונכבשו במהלך סכסוך מזוין בין ישראל לירדן ולמצרים.

האם הכיבוש הישראלי ברצועת עזה הסתיים לאחר יישום תכנית ההתנתקות באוגוסט 2005?

על מנת להכריז על סיום כיבוש שטח, יש לסיים את השליטה האפקטיבית על השטח או על התושבים, שליטה המורכבת מהיבט צבאי ומהיבט מינהלי-אזרחי: על הכוח הכובש לסיים את השליטה הצבאית ולפנות את כוחותיו, וכן לסיים את השליטה ואת האחריות המינהלית-אזרחית בתשתיות ובפונקציות אזרחיות.

תכנית ההתנתקות מרצועת עזה, שבוצעה בסתיו 2005, הביאה לפינוי כוחות הצבא ולהסרת מגבלות חופש התנועה בתוך הרצועה. אך, ישראל ממשיכה לשלוט בפונקציות מינהליות ואזרחיות רבות, לרבות שליטה על מעבר בני האדם וסחורות אל הרצועה ומחוצה לה, באמצעות סגר ימי, אווירי ויבשתי על הרצועה. ישראל אף ממשיכה לבצע פעילות צבאית בתוך הרצועה, פעילות שגבתה הן קרבנות בנפש והן פגיעה בתשתיות. הגם שאישים וארגונים חלוקים בדעתם האם ישראל ממשיכה להיות בעלת השליטה האפקטיבית ברצועת עזה, אין עוררין לגבי האחריות שיש לישראל במסגרת שליטתה במעברים ובהשלכות ההומניטריות של הפעילות הצבאית ברצועה.

אמנות בין-לאומיות מרכזיות במשפט הבין-לאומי ההומניטרי

דרכים שונות וניסיונות רבים ננקטים כדי להתמודד עם הסבל האנושי במלחמות. אחד הכלים המרכזיים הוא המשפט הבין-לאומי ההומניטרי (כחלק מהמשפט הבין-לאומי) וקובץ האמנות הבין-לאומיות הכלולות בו, שמטרתן למנוע את התוצאות הקשות של המלחמות ולהגן על האוכלוסייה, שאיננה לוקחת חלק בלחימה. האמנות מבטאות הסכמה בין-לאומית ומגדירות כיצד יש לאזן בין האינטרסים הצבאיים של המדינות לבין הצרכים האנושיים האוניוורסליים שלנו כחברה אנושית וכבני אדם אינדיווידואליים, במקרה של מלחמה. ישנן אמנות בין-לאומיות, המכונות "משפט מנהגי", שהוראותיהן מחייבות את כלל המדינות. אמנות אלה, דוגמת אמנות האג וג'נבה, מכילות הוראות שהפכו לנורמות המחייבות את כלל המדינות, בין שחתמו עליהן ובין לאו. לעומת זאת, ישנן אמנות המחייבות רק את המדינות שחתמו עליהן ואישרו אותן, ואלה קרויות "משפט הסכמי" (להרחבה, ראו תת-פרק "חקיקת חוקים" להלן).

האמנות מכירות בזכותן של מדינות להגנה עצמית, מול מדינות המשתמשות נגדן בכוח או המאיימות להשתמש בו. אך בה בעת, האמנות מגדירות כללי התנהגות הן לצד התוקף והן לצד המותקף: מה מותר ומה אסור במאבקים מזוינים בין מדינות ובתוך מדינות, בשטחי יבשה, בים או באוויר; ולאילו הגנות זכאים אוכלוסיות אזרחיות ושבווי מלחמה. נוסף על כך, האמנות קובעות גופים לאומיים ובין-לאומיים, המפקחים על יישומן.

"בני אדם שאינם נוטלים חלק פעיל בפעולות האיבה, לרבות חיילים שהניחו את נשקם וחיילים שהוצאו מן המערכה עקב חולי, פצועים, מעצר או כל סיבה אחרת, יהיו נוהגים בהם תמיד מנהג אנושי, ללא כל אפליה לרעה מטעמי גזע, צבע, דת או אמונה,

מין, יוחסין, מצב חמרי או מכל טעם אחר כיוצא בזה" (אמנת ג'נבה הרביעית משנת 1949, חלק ראשון: הוראות כלליות, סעיף 3).

לאמנות הבין-לאומיות שני מסרים מרכזיים. ראשית, מוגדר מהי מטרה צבאית לגיטימית. משמעות ההגדרה היא, שאוכלוסייה אזרחית מובחנת מהלוחמים, ואיננה - ובשום מקרה אינה יכולה להיות - מטרה צבאית לגיטימית, מטרה לפעולת תגמול או מטרה לענישה קולקטיבית, כל עוד איננה לוקחת חלק בלחימה. לפיכך, הזכויות הבסיסיות של אוכלוסייה אזרחית חייבות להישמר. חייבות להישמר הזכויות לחיים, לחופש תנועה, לפרנסה, לטי פול רפואי, לחינוך, לקניין ולפולחן דתי. לקובעי המדיניות אסור לקבל החלטות, שיפגעו בחיי האזרחים או שיפגעו משמעותית בשגרת חייהם. אותן עיקרון, החל על אוכלוסייה אזרחית, חל גם על שבויי מלחמה, מחנות שבויים ומוקדי סיוע הומניטריים כגון בתי חולים.

הידעת? מטרה צבאית לגיטימית היא מטרה התורמת באופן ממשי לפעילות צבאית, ואשר תפיסתה, ניטרולה או השמדתה מעניקים יתרון צבאי. המטרות כוללות: כלי נשק וייצורם, שדות תעופה, נמלים, גשרים, מסילות רכבת, תשתיות של אמצעי תקשורת המשמשים את הצבא, מאגרי דלק, רשתות חשמל, תעשיות ביטחוניות או תעשיות התורמות למאמץ המלחמתי, אניות מלחמה וכן חיילים/חיילות. במטרות אחרות, כגון בתי אזרחים, תשתית אזרחית, מאגרי מים או שדות תבואה, בתי חולים או מחנות שבויים, אסור לפגוע.

המסר השני באמנות הבין-לאומיות הוא הגבלת שיטות הלחימה של הצדדים המעורבים, לרבות הגבלות על סוגי נשק ועל מתודות לחימה, כדי להגן על לוחמים מפני פציעות מיותרות וסבל שלא לצורך. לוחמים הנופלים בשבי זוכים להגנה נוספת, מכוח הסטטוס של "שבויי מלחמה".

האמנות הבין-לאומיות נחתמו במועדים שונים, החל במחצית השנייה של המאה ה-19 ובמשך המאה ה-20. עיתוי זה אינו מקרי: בתקופה זו הגיעו לשיאן זוועות המלחמה, החל שימוש באמצעי לחימה לא קונבנציונליים וחלה עלייה תלולה בשיעור הסבל האנושי. זכויות האדם נפגעו פגיעה קשה בעתות המלחמה של המאה ה-20, תוצר אידיאולוגיות ומשטרים טוטליטריים, כגון הנאציזם והפשיזם; נערך שימוש באמצעי השמדה המוניים ובראשם שימוש בפצצות אטום, נשק כימי וגז; אלימות מינית שיטתית הופעלה כנגד נשים; מיליוני בני אדם נעקרו מבתיהם. אמנם גם בעבר היו מלחמות קשות, במסגרתן נעשו פעולות של עקירה, רצח עם ועוד, אך במהלך המאה ה-19 והמאה ה-20 מעשים אלה לוו ונשפטו לאור נורמות מוסריות שהחלו להתפתח בתקופה זו. הפגיעה בזכויות האדם הבהירה את הצורך בפיתוח נורמות משפט בין-לאומי הומניטרי ובניסוח כללים, התואמים את מאפייני הסכסוכים החדשים ואת שיטות הלחימה החדשות. הכללים הללו עוגנו ב"כללי האג" שנחתמו בהאג (הולנד) ב-1864 וב"אמנות ג'נבה" שנחתמו בג'נבה (שווייץ) ב-1949. בעוד כללי האג עוסקים בהגבלות על אמצעים ושיטות לחימה, אמנות ג'נבה עוסקות בהגנה על מי שאיננו נוטל חלק בלחימה.

כללי האג והתקנות מ-1907, בשנת 1907 התקיים בהאג כנס בין-לאומי (International Peace Conference), ובמהלכו קיבלו תוקף מחודש האמנות בדבר הכללים והמנהגים במלחמה ביבשה, ונוספו אמנות חדשות.

מרבית מדינות העולם, ותיקות וחדשות, חתמו על אמנות האג ועל התקנות הנלוות להן ואישררו אותן. אמנות האג והתקנות הנלוות נחשבות כחלק מהמשפט המנהגי. לכן, כל מדינה שהיא צד לסכסוך מזוין, בין אם חתמה על האמנות ובין אם לאו, מחויבת לנהוג לפיהן.

אחד העקרונות המרכזיים בכללי האג הוא העיקרון המגדיר מהי מטרה צבאית לגיטימית וכיצד יש להשיג אותה. לא משנה מהי מטרת הלחימה, המטרה תושג באמצעות החלשת ונטרול הכוח הצבאי הנגדי. לפיכך, המטרה הלגיטימית היחידה במלחמה היא להחליש את כוחו הצבאי של הצד שכנגדו נלחמים ("מטרה צבאית לגיטימית"). לשם כך מותר לכוון אמצעי לחימה רק כפי לוחמים ולהשתמש בכלי נשק ושיטות לחימה, שאינם גורמים לסבל מיותר ולפציעות מיותרות. כלי נשק אסורים לשימוש על-פי כללי האג הם: כדורי "דום-דום", כלי נשק המכילים רעלים, וכלי נשק המתוכננים לגרום סבל מיותר. במשך השנים, עם התפתחויות טכנולוגיות חדשות, נוספו כלי נשק לרשימת כלי הנשק האסורים לשימוש.

עקרונות אחרים, שקיבלו משנה תוקף באמנות האג, הם העקרונות בדבר היחס לשבויי מלחמה, ועקרונות מנחים לגבי התנהלות של שלטון צבאי בשטח כבוש. חלק מעקרונות אלה הופיעו, בתוספת הרחבות ועדכונים, גם באמנות ג'נבה.

ארבע אמנות ג'נבה מתייחסות בעיקר לסכסוכים מזוינים בין-לאומיים. יחד עם זאת, ישנה בהן גם התייחסות לסכסוכים פנימיים. לאור העלייה במספר הסכסוכים המזוינים הפנים-לאומיים, והתפתחות בשיח זכויות האדם והמשפט ההומניטרי, ישנה מגמה לאחד את ההתייחסות לסכסוכים הבין-לאומיים והלאומיים, מבחינת נורמות ההתנהגות והדינים החלים עליהם. לדוגמא, סעיף 3, המשותף לכל אמנות ג'נבה, נחשב כסעיף יסודי, ומבטיח זכויות אדם בסיסיות למוגנים, גם בסכסוכים פנים-לאומיים:

"נתגלע בשטחו של אחד מבעלי האמנה סכסוך מזוין, שאינו בעל אופי בין-לאומי, יהא כל צד בסכסוך מחויב להנהיג, בתורת מינימום, את ההוראות הבאות:

1. בני אדם שאינם נוטלים חלק פעיל בפעולות האיבה, לרבות חיילים שהניחו את נשקם וחיילים שהוצאו מן המערכה עקב חולי, פצועים, מעצר או כל סיבה אחרת, יהיו נוהגים בהם תמיד מנהג אנושי, ללא כל אפליה לרעה מטעמי גזע, צבע, דת או אמונה, מין, יוחסין, מצב חמרי או מכל טעם אחר כיוצא בזה.

לתכלית זו יהיו ויישאו המעשים שלהלן אסורים בכל עת ובכל מקום בנוגע לאנשים הנ"ל:

- א. מעשה אלימות בנפשו ובגופו של אדם, ובפרט רצח על סוגיו השונים, הטלת מום, יחס אכזרי ועינויים;
- ב. לקיחת בני ערובה;
- ג. מעשה התעללות בכבודו של אדם, ובפרט יחס של השפלה וזלזול;
- ד. חריצת דינו של אדם והוצאתו להורג של אדם ללא פסק דין קודם של בית משפט המורכב כדין והנותן את כל הערבויות המשפטיות שהוכרו על ידי עמים תרבותיים כדבר שאי-אפשר בלעדיו..."

אמנת ג'נבה הראשונה 1949 קובעת הגנות לחיילים פצועים וחולים, וכללים לאיסוף פצועים וחולים ולטיפול בהם בשדה הקרב: חייל פצוע איננו מטרה לגיטימית, משום שאינו מסוגל עוד להילחם, ולכן אין לתקוף אותו או לפגוע בו. חייל פצוע זכאי לטיפול ולהשגחה רפואית. הצוות הרפואי אף הוא צריך להיות מוגן, על מכשיריו ועל כלי הרכב והמבנים, המשמשים אותו לצורך טיפול בפצועים. לכוחות הלוחמים אסור להפריע לצוות רפואי בעבודתו או לעכב אותו, ואין לכפות עליו

עשייה הנוגדת את תפקידו. הצוות והציוד צריכים להיות מסומנים בצלב או בסהר, אדום על רקע לבן. הצוותים הרפואיים חייבים לנהוג ללא משוא פנים ובאופן ניטרלי. כל מי שמפר את הכללים (למשל פצוע או רופא המשתתף בלחימה), אינו זכאי עוד להגנת האמנה, בין אם מדובר בפצוע, באיש צוות רפואי או במכשור רפואי (אמבולנסים, בתי חולים). הגנות וכללים דומים חלים גם על צוותי דת.

אמנת ג'נבה השנייה 1949 מחילה את כללי האמנה הראשונה על מצבי מלחמה בים. כללים הנוגעים להגנה על צוותים רפואיים ודתיים ביבשה, מיושמים להגנה על אניות המשמשות לצורך שירות רפואי.

אמנת ג'נבה השלישית 1949 דנה בזכויותיהם של שבויי מלחמה. העיקרון המרכזי באמנה זו הוא שכל חייל הנופל בשבי, הוא שבוי מלחמה ואינו אסיר. באמנה זו ישנה אנלוגיה בין שבויי מלחמה לבין לוחמים. שבוי מלחמה, בניגוד לאסיר, לא עבר על חוק פלילי של מדינתו אלא ביצע את המוטל עליו בהתאם לחוקי המלחמה ובהתאם להוראות של מפקדיו. אמנה זו מפרטת את חובותיו של הכוח השובה כלפי שבויי המלחמה שבתחומו ומדגישה את האחריות, המוטלת עליו, לגורלם של השבויים. הכוח השובה רשאי ליטול משבוי מלחמה אך ורק את חופש התנועה, הוא רשאי למנוע ממנו לשוב ולהילחם נגד המדינה או הארגון ששבו אותו. אסור לכוח השובה לשפוט ולהעניש שבוי-מלחמה, שביצע מעשים דומים לאלה שלוחמי הכוח השובה מבצעים. יחד עם זאת, מותר וראוי להעמיד לדין פלילי שבוי מלחמה שחשוד בביצוע פשעי מלחמה, פשעים נגד האנושות וגינוסייד (רצח עם).

אמנת ג'נבה השלישית מחייבת את הכוח השובה להתייחס אל שבוי המלחמה באופן אנושי, אוסרת לענותו נפשית או פיזית, מחייבת את שוביו לדאוג לצרכיו (מזון, ביטחון, טיפול רפואי, הליך הוגן, תכתובת עם משפחתו), להודיע לרשויות המתאמות (כגון לצד שלישי או ניטרלי בסכסוך) על דבר שבייתו ולאפשר לו ביקור של נציגי הצלב האדום הבין-לאומי. עם תום המלחמה יש לאפשר לשבוי המלחמה לשוב למדינתו. השבוי, מצדו, מחויב למסור לשוביו את פרטיו המזהים. לכוח השובה מותר לחקור את השבויים, אך, כאמור, ללא עינויים או הפעלת איומים. על הכוח השובה לייחס חשיבות רבה למיקום מחנה השבויים, באופן שלא יוצר חשש לפגיעה במחנה בידי הכוחות הצבאיים של הצדדים השונים. אין להשתמש במחנה השבויים כ"מגן אנושי".

הידעת? בכל מדינה צריכה לקום רשות אשר תעקוב אחרי שבויי המלחמה ששבתה ותאסוף מידע אודותם. רשות זו תיידע את ארגון הצלב האדום (Central Tracing Agency in Geneva) וזה יעביר את המידע למדינותיהם ולמשפחותיהם של השבויים.

סעיף 4 באמנת ג'נבה השלישית קובע מי הם הזכאים לסטטוס של שבויי מלחמה:

- לוחמים של אחד הצדדים בסכסוך, השייכים למבנה צבאי מאורגן, לרבות אנשי מיליציה ומתנדבים, הנופלים בשבי היריב.
- לוחמים מקבוצות התנגדות שונות של אחד הצדדים בסכסוך, הפועלים בתוך השטח שלהם או מחוצה לו, בכלל זה פעילות בשטחים כבושים או מחוצה להם, כל עוד מתקיימים לגביהם התנאים הבאים: הם מצויים במנגנון הירארכי וסרים למרות הירארכית; מזהים את עצמם בסימן זיהוי המבחין אותם ממרחק; נושאים נשק באופן גלוי; נוהגים לפי כללי המלחמה.
- לוחמים בכוחות סדירים, הנאמנים לממשלה או רשות, שהכוח העוצר אינו מכיר בה.

- בני-אדם הנלווים לכוחות הלוחמים מבלי להימנות עליהם, סרים למרות הצבא ונושאים אישורים צבאיים : אזרחים בצוותי אוויר של כוחות הצבא, כתבים צבאיים, ספקים, אנשי שירות הרווחה.
- צוותים אזרחיים של כלי שיט ומטוסים.
- תושבים בשטח שאינו כבוש, אשר בהתקרב האויב נוטלים חלק בהגנה על עצמם, באופן ספונטני וללא יכולת להתארגן בכוחות צבא סדירים, בתנאי שהם נושאים נשק באופן גלוי ונוהגים לפי כללי המלחמה.

אמנת ג'נבה הרביעית 1949 אמנה חשובה זו דנה בהגנה על אוכלוסייה אזרחית במלחמה או

תחת כיבוש. על האוכלוסייה האזרחית, שחובה להגן עליה, נמנים כל מי שאינם משתתפים בלחימה.

עקרון ההגנה על אוכלוסייה אזרחית מבוסס על העובדה, שאף כי במהלך מאה השנים האחרונות אוכלוסייה אזרחית איננה משתתפת בלחימה, בכל זאת אזרחים הם הנפגעים (הרוגים ופצועים) העיקריים במאבקים מזוינים. לפיכך, האמנה קובעת כלל מרכזי, ולפיו אין לפגוע באוכלוסייה האזרחית וברכוש בעת מלחמה. חובה זו מוטלת על כל הכוחות הצבאיים והאזרחיים. סעיף 32 באמנת ג'נבה הרביעית קובע:

"בעלי האמנה מסכימים במפורש שכל אחד ואחד מהם אסור לו לנקוט שום אמצעי שיש בו כדי לגרום לסבלם הגופני או להשמדתם של המוגנים אשר בידם. איסור זה חל לא רק על רצח, עינויים, עונשי גוף, השחתת גוף וניסיונות רפואיים או מדעיים שאין הטיפול הרפואי במוגן מצריכים, אלא גם על שאר מעשי אכזריות, אם בידי סוכנים אזרחיים ואם בידי סוכנים צבאיים."

במקרה של כיבוש, היחסים בין הכוח הכובש לאוכלוסייה האזרחית משתנים. אין מדובר עוד במצב חירום זמני, שבו מתבצעת לוחמה, אלא במצב שגרתי ולעיתים אף מתמשך. לפיכך, המחויבות של הכוח הכובש כלפי האוכלוסייה האזרחית ורכושה גדלה, ועמה גדלה החובה לשמור על זכויות האדם שלה ולאפשר קיום אורח חיים שגרתי. על הכוח הכובש מוטלת החובה להבטיח את הסדר והביטחון הציבוריים, מתוך כיבוד המנהגים המקומיים. הזכויות והאיסורים שעל הכוח הצבאי חובה לשמור הן: הזכות לחיים; הזכות לחופש התנועה; הזכות לפרנסה; הזכות לדיוור; הזכות לקניין; הזכות להליך הוגן; הזכות לטיפול רפואי; איסור על ענישה קולקטיבית; איסור על גירוש תושבים אל מחוץ לשטח הכבוש; איסור יישוב אזרחים של המדינה הכובשת בשטח הכבוש; איסור הפעלת לחץ לשיתוף פעולה עם הכוחות הכובשים; הזכות לתכנון סביבתי.

אמנת ג'נבה, כמסמך שמטרתו לאזן בין הצרכים הצבאיים לבין זכויות האדם, קובעת שבכל מקרה ומקרה על הכוח הכובש להתייחס לזכויות האדם, מתוך כבוד ויחס אנושי לאוכלוסייה האזרחית. יחד עם זאת, כוח כובש ראוי להגביל את חופש התנועה של אזרחים או להטיל סגר על שטח כבוש, רק אם פעולה זו נחוצה לחלוטין להשגת יעדים צבאיים, ובתנאי שהוכיח זאת. ההוכחה צריכה לעמוד בשלושה קריטריונים: 1) צורך צבאי (האם פעולה זו אכן עונה על צורך צבאי הכרחי בבואו להתמודד עם איום מדי, 2) התאמת האמצעי למטרה. 3) פרופורציונליות (הפגיעה בזכויות האוכלוסייה האזרחית היא מעטה יחסית להישג הצבאי).

אזרחים הנוטלים חלק בלחימה, מסתכנים באיבוד זכותם להגנה כאזרחים ואינם נהנים מאותן זכויות של חיילים במדים, המוגדרים תחת סטטוס של שבויי מלחמה, אם הם נופלים בשבי. אנשים אלה צפויים לעמוד לדין לפי החוק הפלילי של המדינה שאסרה אותם.

עצירים בשטח כבוש אמנת ג'נבה הרביעית דנה בזכויותיהם של עצירים בזמן של כיבוש ומעגנת אותן: לפי סעיפי האמנה, על הכוח הכובש מוטלת החובה לאסור על הכאה או עינויים של עצירים, מוטלת החובה להסביר להם את עילת המעצר, לכבד את זכויותיהם (לאסרם בתחומי השטח הכבוש בלבד, לספק תנאי מחיה נאותים, מזון וטיפול רפואי, לאפשר קיום פולחן דתי, פעילויות חינוך ותרבות), ולאפשר להם קשר עם העולם שמחוץ לבית הכלא (ביקורים, דואר, שיחות טלפון) עם המשפחות ועם נציגים של ארגונים בין-לאומיים.

פשעי מלחמה כל הפרה של זכות אדם היא קשה ופוגעת. יחד עם זאת, אמנת ג'נבה הרביעית הגדירה מספר הפרות חמורות של זכויות, אשר להן משקל רב יותר וחמור יותר בעת העמדה לדין של המבצעים הפרות אלה, והן מוגדרות פשעי מלחמה. כל מדינה שהיא צד לאמנת ג'נבה הרביעית, חייבת לרדוף אחרי כל אדם שביצע הפרה חמורה כזו, או הורה על ביצועה, ולהעמידו לדין, במסגרת מערכת המשפט הלאומית שלה או במסגרת מערכת משפט אחרת, כגון בתי דין בין-לאומיים.

"הריגת מוגן במזיד, עינויו או יחס בלתי אנושי אליו, לרבות ניסיונות ביולוגיים, גרימת-זדון של סבל רב או חבלה חמורה בגופו או בבריאותו, גירושו או העברתו שלא בהיתר או כליאת מוגן שלא בהיתר, כפיית מוגן לשרת בכוחות מעצמה אויבת, או שלילת-זדון של זכויותיו של מוגן לשפיטה הוגנת וסדירה, שנקבעה באמנה הזאת, לקיחת בני ערובה והריסתו והחרמתו של רכוש בקנה מידה רחב, שאין הכרח צבאי מצדיקן ושבוצעו שלא בהיתר ומתוך הפקרות" (סעיף 147, אמנת ג'נבה הרביעית, 1949).

אמנות ג'נבה הן חלק מהמשפט המנהגי אמנת ג'נבה הרביעית, יחד עם שלוש אמנות ג'נבה הנוספות (הראשונה, השנייה והשלישית), אשר נוסחו בשנת 1949 ואמנות האג משנת 1907, הן חלק מהמשפט המנהגי המחייב את כל המדינות שהן צד לסכסוך מזוין, לרבות מדינות שלא חתמו על האמנות או לא אישרו אותן.

לאחר 1949 המלחמות הרבות, שפרצו מאז ניסוח אמנות ג'נבה ב-1949, הוכיחו שלא די באמנות שנכתבו. יש לחזק ולחדד את ההוראות, ולתת משנה תוקף להגנה על אוכלוסיות שונות במלחמות ולהגנה על אוכלוסייה אזרחית, בפרט.

בעקבות הניסיון המלחמתי המר בוויטנאם נוספו בשנת 1977 שני פרוטוקולים (Additional Protocols) לארבע אמנות ג'נבה. שני פרוטוקולים אלה מחייבים רק את המדינות שחתמו עליהם, וזאת בניגוד לאמנות האג וג'נבה, המחייבות את כלל המדינות. יחד עם זאת, כיום, רבים מהסעיפים בפרוטוקול הראשון נחשבים דין מנהגי, המחייב את כל המדינות.

הפרוטוקול הראשון 1977, מרחיב ומפתח את הכללים, החלים על המדינות שהצטרפו לפרוטוקולים אלה, בזמן מאבקים מזוינים בעלי אופי בין-לאומי. הרחבה אחרת בפרוטוקול הראשון, היא החלתו גם על סכסוכים מזוינים, ובהם עמים לוחמים נגד שליטה קולוניאלית וכיבוש זר ונגד משטרים גזעניים, מתוך מימוש זכותם להגדרה עצמית. כך, לדוגמה, סעיף 1(4):

”המצבים אליהם מתייחסת הפסקה הקודמת כוללים סכסוכים מזוינים בהם לוחמים עמים נגד שליטה קולוניאלית וכיבוש זר ונגד משטרים גזעניים, תוך מימוש זכותם להגדרה עצמית כפי שעוגנה במגילת האומות המאוחדות ובהכרזה על עקרונות המשפט הבינלאומי בדבר יחסים ידידותיים ושיתוף פעולה בין מדינות בהתאם למגילת האומות המאוחדות”

פרוטוקול זה מרחיב את ההגנה על אזרחים במאבקים כאלה, וכולל את החובה המוטלת על הכוחות הלוחמים להגן על האזרחים הן בצד שלהם והן בצד היריב. פרוטוקול זה מחדד את עקרון ההגנה על אובייקטים אזרחיים, כגון איסור פגיעה בסכרים, הגנה על הסביבה, על מבני תרבות ודת, ועל שדות תבואה. נוסף על כך, הוא אוסר על השתתפות ישירה של ילדים מתחת לגיל 15 בסכסוכים מזוינים.

הפרוטוקול הראשון קובע שני עקרונות רבי חשיבות: עקרון ההבחנה ועקרון היחסיות.

עקרון ההבחנה: הצדדים הנלחמים חייבים להבחין ולהבדיל בין מטרות צבאיות לבין אוכלוסייה אזרחית (בין שהיא אוכלוסיית האויב בין לאו) ורכוש אזרחי. הצדדים הנלחמים חייבים לכוון את התקפותיהם רק לעבר מטרות צבאיות, אסור להם להשתמש בנשק או בשיטות לחימה שמטבעם אינם מבחינים בין לוחמים ללא לוחמים. למשל, מוקשים נגד בני אדם הם כלי נשק אסור לשימוש, משום שבעת השימוש בהם לא ניתן להבחין בין אוכלוסייה אזרחית ללוחמים.

עקרון היחסיות: הצדדים הנלחמים חייבים להימנע מהתקפות, שעלולות לסכן מאוד את האוכלוסייה האזרחית, או להגבילן, גם במחיר ויתור על ההישג הצבאי.

הפרוטוקול הראשון מרחיב את הגדרת המושג אזרחים לאור הניסיון הנלמד בסכסוכים מזוינים בין-לאומיים שונים.

כפי שצוין לעיל, אחדים מהסעיפים בפרוטוקול הראשון נחשבים דין מנהגי, המחייב את כלל המדינות, כגון סעיף 48, המעגן את עקרון ההבחנה בין לוחמים למוגנים, סעיף 51 המעגן עקרון ההגנה על אוכלוסייה אזרחית, וסעיף 75, הקובע זכויות יסוד, ובהן החובה למתן יחס אנושי לכל בני האדם המצויים בידי אחד הצדדים לסכסוך, וכן הזכות להליך הוגן.

”ככל שהם נתונים להשפעת אחד מן המצבים אליהם מתייחס סעיף 1 לפרוטוקול זה, בני אדם המצויים בידי צד לסכסוך, ואשר אינם נהנים מיחס עדיף על-פי האמנות או על פי פרוטוקול זה, יזכו ליחס אנושי, בכל הנסיבות, וייהנו, לכל הפחות, מההגנה הקבועה בסעיף זה ללא כל הבחנה פסולה המבוססת על גזע, צבע, מין, שפה, דת או אמונה, השקפה פוליטית או אחרת, מוצא לאומי או חברתי, עושר, הורתו של אדם או מעמד אחר, או על כל אמת מיזת דומה אחרת. כל צד יכבד את גופם, כבודם, אמונותיהם ומנהגי דתם של כל אותם בני אדם” [סעיף 75 (1)].

הפרוטוקול השני 1977, מתייחס לסכסוכים פנים-מדינתיים. הפרוטוקול מחזק ומרחיב עקרונות יסוד בסיסיים להגנה על חייהם ועל כבודם של כל הנמנים על הקבוצות המוגנות בסכסוכים פנימיים (אזרחים, לוחמים פצועים, שבויי מלחמה). פרוטוקול זה מצביע על מגמה שלפיה, גם בסכסוך מזויין פנימי תהיה הבחנה בין לוחמים לשאינם לוחמים, וזאת כדי לפרוש את יריעת ההגנה ההומניטרית על בני-אדם רבים ככל האפשר.

הפרות כללי המשפט ההומניטרי בישראל ובשטחים הכבושים

מדינת ישראל חתמה על כללי האג ועל אמנות ג'נבה ואשררה אותן. אמנות אלו חלות על השטחים הכבושים והן מחייבות את ישראל גם מתוקף היותן חלק מהמשפט המנהגי. ישראל איננה צד לפרוטוקולים הראשון והשני, עליהם לא חתמה, אך היא מחויבת לקיים את הסעיפים בפרוטוקול הראשון המוגדרים כחלק מהמשפט המנהגי.

למרות צעדים אלה של חתימה ואשרור, המביעים הצהרת כוונות ומחויבות, מצב זכויות האדם בשטחים הכבושים מאז 1967 הוא חמור, הן בסוג הפרות והן באינטנסיביות שלהן. מאז תחילת האינתיפאדה השנייה, בספטמבר 2000, אנו עדים להתדרדרות נוספת, ולהפרות רבות של כללי המשפט ההומניטרי בסכסוך המזוין בין ישראל לבין הפלסטינים.

הזכות לחיים הזכות לחיים מופרת שוב ושוב. אנשים, נשים וילדים נהרגים בפעולות צבאיות מהיבשה או מהאוויר, פעולות שאינן מבחינות בין אוכלוסייה אזרחית ללוחמים. פעמים רבות הרג זה מוסבר בתואנות של "ביטחון המדינה והחיילים", "מניעת טרור", "טעות מצערת" ועוד.

חופש התנועה חופש התנועה מופר באמצעים שונים: כאשר אזרחים נתונים לעוצר מתמשך, כאשר אזרחים נאלצים לעבור במחסומים רבים, בהם פעמים רבות הם מעוכבים ללא צורך, וכן מוטלים איסורים על השימוש בכבישים או בכלי תחבורה. הפרה זו של חופש התנועה גוררת פגיעה בזכותם של הפלסטינים להתפרנס, לעבד את אדמותיהם, לקבל שירותי רפואה ובזכותם לחינוך.



הגבלות חופש התנועה במזרח ירושלים (צילום: יואב לף).

השליטה האפקטיבית ברצועת עזה לאחר יישום תכנית ההתנתקות, באוגוסט 2005, ישראל נותרה בעלת השליטה האפקטיבית ברצועת עזה, וכן בעלת האחריות כלפי התושבים הפלסטינים ברצועה בתחומים הבאים:

שליטה במעברים. ישראל שולטת באופן מוחלט בכניסת וביציאת סחורות לרצועה וממנה. בנוסף, לישראל ישנה בקרה על בני אדם הנכנסים לרצועת עזה או יוצאים ממנה. בתכנית ההתנתקות נקבע שהסדרים הכלכליים המעגניים את הקשר הכלכלי בין הרצועה לגדה יישארו בתוקף. ישראל התחייבה להמשיך כסדרן את תנועת הסחורות בין רצועת עזה, הגדה, ישראל וחו"ל; להמשיך כסדרם את הסדרי המיסוי ומעטפת המכס; סידורי דואר ותקשורת; כניסת עובדים למדינת ישראל בהתאם

לקריטריונים קיימים. לאחר יישום התכנית ובניגוד להסכמים, בחלק ניכר מהזמן שחלף מאוגוסט 2005, מעבר קרני, המעבר העיקרי לסחורות ולציוד רפואי, היה סגור. סגירה זו הובילה, לפגיעה קשה באזרחות החיים, החל מפגיעה בזכות לבריאות, בזכות לפרנסה ובזכות לרמת חיים נאותה, וכלה בהרס התשתית הכלכלית. נכון לנו במרץ 2006, מתגברות הקריאות לסייע לתושבי הרצועה, החל מהדרישה לסיוע מבעל השליטה האפקטיווי (ישראל) וכלה בפנייה לגופים בינ"ל, שחלקם צימצמו את פעילותם לאחר בחירת החמאס בבחירות בחודש ינואר 2006 לרשות הפלסטינית.

פעילות צבאית. בכל פעילות צבאית, ישראל כפופה לעקרונות המשפט ההומניטרי ועליה לשמור על עקרונות ההבחנה והיחסיות, ללא זיקה לשאלת האחריות האפקטיווי. בחודש יוני 2006, במסגרת מבצע "גשמי קיץ", נהרגו עשרות אזרחים פלסטינים, מרביתם אזרחים, וכן נהרסו בתי אזרחים ונפגעה תשתית החשמל.

גדר הפרדה תוואי הגדר הנוכחי כולל 703 ק"מ, מהם 362 ק"מ שבנייתם הושלמה (מתוכם 42 ק"מ בנויים כחומה), 88 ק"מ בבנייה ו- 253 ק"מ מתוכננים לבנייה (מנתוני OCHA, אפריל 2006). גדר הפרדה, בתוואי העובר בתוך השטח הפלסטיני, לא רק גורמת לפגיעות נוספות בזכויותיה של האוכלוסייה הפלסטינית, אלא שהיא פוגעת בכל רקמת החיים. הגדר מפרידה בין אנשים מאותו הכפר, בין קרובי משפחה, בין תושבים למקורות פרנסתם ולשדותיהם; בין תלמידים למוסדות החינוך; בין תושבים לבין מוקדי חיהם. לצורך בנייתה של הגדר הופקעו קרקעות של תושבים פלסטינים. תוואי הגדר, במקומות שונים, מעיד כי השיקולים, שעמדו בראש סדר העדיפות של המתכננים היו שיקולים מדיניים, ולא דווקא צורכי הביטחון. תימוכין לסברה זו ניתן למצוא בדבריה של ציפי לבני, שרת המשפטים, שהצהירה, בחודש נובמבר 2005, שקביעת תוואי הגדר מושפעת משיקולים מדיניים, ובעתיד גדר הפרדה תהווה את הגבול המדיני של ישראל. דבריה אלה של שרת המשפטים דאז, עומדים בניגוד גמור לתגובות רשמיות של המדינה, שתוואי הגדר נקבע אך ורק לאור שיקולי הביטחון ושמול הפגיעה בזכויות האדם של הפלסטינים עומד אך ורק הצורך הצבאי. התייחסות בין-לאומית לנושא גדר הפרדה ניתן למצוא בחוות הדעת המייעצת של בית הדין הבין-לאומי לצדק בהאג, כפי שנמסרה בתאריך 9.7.2004 (הרחבה בנושא בפרק "יישום המשפט הבין-לאומי ההומניטרי וזכויות האדם", להלן).

מדיניות ההתנחלויות יישוב אזרחים ישראלים (התנחלויות) בשטחים הכבושים מתבצע ללא הרף על-אף שהוא אסור על-פי המשפט הבין-לאומי (לפי סעיף 49 באמנת ג'נבה הרביעית). הקמת מערך ההתנחלויות וחזוקו הביא לקיומו של משטר כיבוש, המקיים שתי מערכות נורמטיביות שונות, הנותנות למתיישרים היהודים בשטח הכבוש עדיפות על פני התושבים המקומיים הפלסטינים. האוכלוסייה היהודית כפופה לחוק הישראלי, האזרחי והפלילי, בעוד שעל האוכלוסייה הפלסטינית חל החוק הצבאי. היבט אחד של מדיניות ההתנחלויות הוא מקרי אלימות רבים וקשים של מתנחלים כלפי תושבים פלסטינים וכלפי רכושם. היבט נוסף של מדיניות ההתנחלויות, היא מערכת הכבישים בגדה, לפיה כבישים רבים אינם מותרים לשימוש פלסטינים. לפי נתוני 'בצלם' מחודש ספטמבר 2005, 41 קטעי כבישים בגדה, שאורכם הכולל כ- 700 ק"מ, מוגבלים למעבר פלסטינים ומותרים למעבר חופשי של ישראלים.



מחסום בעיר העתיקה בחברון (צילום: פיראס עלמי).

הריסת בתים הפרה נפוצה אחרת של כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי שצה"ל נוקט, היא מדיניות הריסת הבתים בתואנות שונות:

במסגרת פעילות צבאית, כגון לצורך חשיפת שטח. במהלך שנת 2004 נהרסו 1,404 בתים, מהם 26 בגדה ומרביתם ברצועת עזה. בשנת 2005 נהרסו 17 בתים, מהם 12 בגדה. שנה לאחר מכן, בקיץ 2006, עם חידוש הפעילות הצבאית ברצועת עזה, חלה עלייה במספר הריסות הבתים. במהלך החודשים יולי-ספטמבר, נהרסו 160 בתים, ו- 925 בני אדם נותרו ללא בית (מנתוני 'בצלם'). מבדיקות שנעשו ע"י ארגוני זכויות האדם עולה, כי צה"ל משתמש באמצעי להריסת בתים ללא קשר לצרכים צבאיים מוכחים. זאת בניגוד לכללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי. חשוב לציין, שברוב המקרים הנפגעים הם אזרחים חפים מפשע. אמנת ג'נבה קובעת באופן מפורש, כי:

"אסור למעצמה הכובשת להחריב נכסי מקרקעים או להשמיד נכסי מטלטלים השייכים ליחיד או לרבים או למדינה או לרשויות ציבוריות אחרות, או לארגונים חברתיים או שיתופיים, אלא אם כן היו פעולות צבאיות מחייבות לחלוטין את ההחרבה וההשמדה האלה" (מתוך: אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 53).

כאמצעי לענישה ולהרתעה של משפחותיהם של חשודים בפעילות עוינת. 668 בתים נהרסו בתקופה שבין אוקטובר 2001 ועד לינואר 2005 (מנתוני 'בצלם'). בחודש פברואר 2005 הוגשו לרמטכ"ל המלצותיה של וועדה בראשות האלוף אודי שני, ראש אגף התקשוב במטכ"ל, אשר בחנה את מדיניות הריסת הבתים. הוועדה המליצה להפסיק לחלוטין את הריסת הבתים לצורך ענישה, משום שצעד זה אינו ממלא צורך צבאי, איננו צעד אפקטיבי ובעיקר מעורר טינה ואיבה בקרב הפלסטינים. ועדה אחרת שהגישה את מסקנותיה בחודש מרץ 2005, בראשות האלוף (במיל.) זאב ליבנה, בדקה את הריסתם של 25 בתים בחאן-יונס באוקטובר 2004 וקבעה שהחלטה על ההריסה לא התקבלה בדרגים המקובלים (אישור אלוף פיקוד הדרום). לפי ממצאי הבדיקה, בתכנית המבצע אושרו ע"י פיקוד הדרום, הריסתם של שני בתים. בפועל, וללא אישורים ובדיקות כנדרש, נהרסו 25 בתים, חלקם מיושבים.

הריסת בתים שנבנו ללא רשיון. במהלך שנת 2004 נהרסו 139 בתים בגדה ו- 104 במזרח ירושלים, ובשנת 2005 נהרסו 94 בתים במזרח ירושלים (מנתוני 'בצלם'). הריסת הבתים בטענה שנבנו ללא רשיון ממשיכה, בעיקר במזרח ירושלים. יש לציין, שמאז 1967 ועד היום מספר היתרי הבנייה שניתנו לתושבי מזרח ירושלים היה מוגבל ביותר ואינו עונה על צרכי האוכלוסיה וגידולה הטבעי.

עצירים פלסטינים בספטמבר 1999 קבע בג"ץ שאין להתיר בישראל שימוש בעינויים בחקירות השב"כ, ובכך קיבל את העתירות נגד שימוש בעינויים שהגישה האגודה לזכויות האזרח יחד עם ארגוני זכויות אדם נוספים. למרות פסיקה זו, לפי דיווחי הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל עצירים פלסטינים מוסיפים להיות נתונים לעינויים ולצורות אחרות של התעללות.

ישראל פוגעת בזכויותיהם של העצירים הפלסטינים לכבוד, לתנאי כליאה נאותים ולקשר עם העולם שמחוץ לכלא. ההפרה החמורה ביותר היא מקרים רבים של עינויים גופניים או פסיכולוגיים, הפוגעים בגופם ובנפשם של עצירים. עינויים אלה כוללים אלימות פיזית, הצבה בתנחות מכאיבות, הידוק מכוון של אזיקים, טלטול אליים, מניעת שינה וכבילה ממושכת באזיקים מאחורי הגוף. הפרות אחרות הן פגיעה בזכותם של עצירים להיפגש עם עורכי-דינם ולקבל ביקורי משפחות, ופגיעה בזכות לחינוך, כגון שלילת זכאותן של אסירות פלסטיניות להיבחן בבחינות הבגרות, כאמצעי ענישה. תנאי כליאה קשים מופעלים גם כנגד ילדים עצירים. במהלך האינתיפאדה השנייה נעצרו ונאסרו כ- 3,000 קטינים (מתחת לגיל 18). נכון לנו במרץ 2006, 430 ילדים עצורים בידי כוחות ישראלים (מנתוני הארגון הבין-לאומי לזכויות הילד, הענף הפלסטיני (Defense for Children International, Palestine Section).

חיסולים ממוקדים אחת משיטות הלחימה שצה"ל נוקט היא חיסולם של פלסטינים, החשודים במעורבות בפעילות כנגד ישראל. זו מדיניות של הוצאה להורג ללא משפט והיא עומדת בניגוד גמור לזכות לחיים ולזכות למשפט הוגן. מעבר לאי חוקיותה ולאי מוסריותה של מדיניות החיסולים, פעמים רבות הירי אינו מדויק ומתבצע מהאוויר. כתוצאה מכך, אזרחים פלסטינים רבים נהרגים או נפצעים. אחת הדוגמאות הקשות היא ההתנקשות בחייו של סלאח שחאדה, ביולי 2002, כאשר צה"ל הטיל, על הבית בו שהה, פצצה במשקל טונה אחת מהאוויר. כתוצאה מכך, נהרגו, מלבד סלאח שחאדה 14 אזרחים, חלקם ילדים, נפצעו 150 בני אדם ובתים רבים נהרסו. בכך הפר צה"ל את עקרונות ההבחנה והיחסיות, המעוגנים במשפט ההומניטרי. מעשים אלה של צה"ל מעוררים ביקורת פנימית ובין-לאומית על מעשיו. לאחר שבפברואר 2005 מדיניות החיסולים הוקפאה, ביוני 2005 חודשו פעולות החיסולים.

אחד הארגונים המתעדים הפרות של זכויות אדם בשטחים הכבושים, הוא ארגון "Human Rights Watch", ולדבריו:

"Assassinations policy. Israeli forces killed some 97 individuals under its assassinations policy in 2003, and injured 500 others. More than half those killed were civilian bystanders. At least some of these attacks were indiscriminate and disproportionate, including an operation on 21 October 2003 in Gaza city that killed 12 civilians". (Briefing to the 60th Session of the UN Commission on Human Rights, January 2004

"מדיניות החיסולים. כוחות הצבא הישראלי הרגו כ- 97 תושבים במסגרת מדיניות החיסולים, במהלך 2003, ופצעו כ- 500 נוספים. למעלה ממחצית ההרוגים היו אזרחים שנקלעו למקום. לפחות חלק מהתקפות אלה היו חסרות פרופורציה ונעשו ללא הבחנה בין לוחמים לאזרחים, למשל הפעולה ב- 21 באוקטובר 2003 בעיר עזה, במהלכה נהרגו 12 אזרחים". מתוך: תדריך במסגרת הוועדה לזכויות אדם באו"ם, ינואר 2004 (תרגום חופשי).

פיגועי התאבדות בשטח ישראל במהלך האינתיפאדה השנייה תקפו לוחמים פלסטינים אוכלוסייה אזרחית ישראלית, בין היתר באמצעות פיגועי התאבדות באוטובוסים ובמקומות ציבוריים ברחבי ישראל. בתקופה שבין ספטמבר 2000 לבין יולי 2004, נהרגו 397 אזרחים ו-48 לוחמים ישראלים, כתוצאה מפיגועי התאבדות (מנתוני דובר צה"ל). פעולות אלה הן הפרה חמורה של המשפט הבין-לאומי ההומניטרי.

"מי שמוציאים לפועל פיגועי התאבדות אינם "קדושים מעונים" אלא פושעי מלחמה, וכך גם מי שמסייעים לתכנון פיגועים כאלה. ההיקף של פיגועים אלה והאופי השיטתי שלהם מציבים אותם בקטגוריה נפרדת ממעשים אסורים אחרים, שמבוצעים בתקופות של עימות. פיגועים אלה משתייכים באופן ברור לקטגוריה של פשעים נגד האנושות" [קנת רות', מנכ"ל ארגון Human Rights Watch (תרגום חופשי)].

ירי רקטות קסאם על ישובים ישראלים ירי רקטות הקסאם על מטרות ישראליות אזרחיות מהווה, אף הוא, הפרה של כללי המשפט ההומניטרי. מרבית הירי מבוצע מתוך רצועת עזה ומכוון לעבר מטרות אזרחיות, תוך כוונה לפגוע בחיי אזרחים וברכושם. בשנים 2002 – מאי 2005, נפלו בתוך העיר שדרות 355 טילי קסאם ופצצות מרגמה. מפצצות אלה נהרגו חמישה אזרחים (ממסמך "מרכז מחקר ומידע בכנסת", מאי 2005).

כלי נשק אסורים ושיטות לחימה פסולות

בעקבות המצאות טכנולוגיות חדשות ולאור שינויים בתפיסות מוסר וחברה, נחתמו במהלך השנים אמנות רבות בדבר ההגבלות על שימוש, ייצור וסחר בכלי נשק, שאינם עולים בקנה אחד עם עקרונות המשפט הבין-לאומי ההומניטרי ובפרט עם "עקרון ההבחנה" בין אוכלוסייה אזרחית ללוחמים - כגון כלי נשק כימיים, ביולוגיים. אחדות מהאמנות בדבר השימוש בכלי נשק אוסרות על שימוש בכלי נשק, הגורמים לסבל מיותר, כגון כלי לייזר מעוררים וכלי נשק שלא ניתן לזהותם בבדיקת רנטגן.

כלי נשק האסורים בשימוש נחלקים לקטגוריות הבאות:

א. כלי נשק האסורים מתוקף המשפט המנהגי, כגון כדורי "דום-דום", כלי נשק המכילים רעלים או הגורמים לסבל מיותר.

ב. כלי נשק האסורים לשימוש משום שפגיעתם אינה מבחינה בין לוחמים למוגנים, מתוקף עקרון ההבחנה והיחסיות, הגם שאינם מצוינים במפורש באמנות, כגון נשק גרעיני ופלאשט.

ג. כלי נשק האסורים לשימוש רק במדינות, שחתמו על אמנות ספציפיות בנושא ואישררו אותן, כגון מוקשים נגד בני-אדם, נשק עם לייזר הגורם לעיוורון תמידי ונשק המכיל חלקיקים שאינם ניתנים לזיהוי באמצעות צילום רנטגן.

המשפט הבין-לאומי ההומניטרי בכלל והאמנות המגבילות את השימוש בכלי נשק מסוימים בפרט, באים להגן על זכויות האדם ולאזן בין הצרכים הצבאיים לבין הצרכים האנושיים האוניברסליים, כפי שהם באים לידי ביטוי בתפיסת זכויות האדם. אחת הדוגמאות הממחישות ביותר את שמירת

זכויות האדם בתחום כלי הנשק היא תחמושת מסוג "פלאשט" וההתדיינות על אודות השימוש בו בצה"ל.

פלאשט הוא פגז שבעת פיצוצו מתפזרים אלפי חיצו פלדה קטנים, ובכך נוצר "שטח פגיעה" רחב, שכל מי שנמצא בו – קטנים סיכוי להינצל, בין שהוא לוחם בין שהוא אזרח. כל שימוש בפגז זה מסכן לוחמים ואזרחים ופוגע בהם, ללא יכולת להבחין בין אלה לאלה או לכוון את הפגיעה רק למטרה צבאית. פגז זה, הגם שאינו מצוין במפורש באמנות בין-לאומיות בדבר הגבלות על השימוש בכלי נשק ובתחמושת, הוא אסור משום ששימוש בו מפר את עקרון ההבחנה.

הפלאשט, תחמושת מתוצרת אמריקאית, מצוי בידי ישראל החל ממלחמת יום הכיפורים. במהלך האינתיפאדה השנייה עשה בו צה"ל שימוש ברצועת עזה. עמותת "רופאים לזכויות אדם" והמרכז הפלסטיני לזכויות אדם עתרו לבג"ץ נגד פרקטיקה זו שהביאה למותם של 12 בני-אדם, שלא השתתפו בלחימה. העמותות טענו שנשק זה מנוגד לכללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי, משום שהוא פוגע ללא הבחנה גם במי שאינם נוטלים חלק בלחימה ומסב סבל מיותר לנפגעים. בג"ץ, בפרשנות צרה ובהיצמדות למילה הכתובה ולא לרוח הדברים, החליט שהפלאשט אינו מצוין במפורש באמנות, שישראל חתומה עליהן, ולכן אין מניעה להשתמש בפגזים אלה.

מוקשים בשנת 1980 נחתמה האמנה, הקוראת להגביל את השימוש במוקשים נגד בני-אדם וכלי-רכב ולסמן את מקום הימצאות המוקשים. לנוכח המציאות, שבה כ-83% מהנפגעים מהמוקשים הם אזרחים תמימים ולא לוחמים, נחתם בשנת 1997 הסכם אוטווה, המחזק את הכללים והאיסורים שנקבעו באמנה, ואוסר לאגור ולייצר מוקשים נגד בני-אדם, להשתמש או לסחור בהם. כמו כן ההסכם מורה לסייע בניטרולם ובסילוקם. מדינות רבות החליטו להצטרף להסכם אוטווה. מדינת ישראל חתמה על האמנה משנת 1980 אך לא חתמה על הסכם אוטווה משנת 1997.

בומים על-קוליים בחודש אוקטובר 2005, לאחר יישום תכנית ההתנתקות וכתגובה לירי רקטות קסאם על ישובים ישראלים, חיל-האוויר החל לבצע "בומים על-קוליים" (טיסות בגובה נמוך, ששוברות את מהירות הקול ומייצרות רעש הדומה לזה של פיצוץ) מעל ערים ברצועת עזה, לעיתים קרובות בשעות הלילה. להרעשה זו יש השפעות פיזיות ונפשיות, בעיקר על ילדים ובני נוער. מעשים אלה מהווים ענישה קולקטיבית של האוכלוסייה האזרחית, ולפיכך אסורים ע"פ כללי המשפט ההומניטרי. יש לציין, שבשנת 2001 המחוקק הישראלי קבע שאסור לבצע "בומים על-קוליים" מעל ריכוזי אוכלוסייה בשטח ישראל.

פעולות תגמול

בסכסוכים מזוינים שונים, ובהם הסכסוך הישראלי-פלסטיני, עולה השאלה של פעולות תגמול. זוהי שאלה מוסרית, שמעורבים בה כעס, תסכול ותחושות נקם. מנסחי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי התייחסו לסוגיה זו והתמודדו עם השאלה המרכזית: האם כאשר צד אחד מפר את כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי, מותר לצד השני להשיב באותו המטבע?

התשובה לשאלה זו היא שלילית. פעולות תגמול נגד מוגנים (אזרחים, שבויי מלחמה ולוחמים פצועים וחולים) ונגד רכוש מוגן (רכוש אזרחי, סביבה) הן אסורות. פעולות תגמול כאלה, הן לא חוקיות ולא מוסריות. יחד עם זאת, מותר להגיב ולבצע פעולות תגמול נגד מטרות צבאיות בלבד, על אף החשש כי

זהו צעד אשר יביא להסלמת המאבק. לצד הנפגע ממעשים לא-חוקיים ישנן אפשרויות נוספות להגיב בדרכים חוקיות על מעשים לא-חוקיים של הצד השני, כגון הפעלת דעת קהל בין-לאומית, דרישה לענישה ופיקוח בין-לאומיים.

אוכלוסיות הזכאיות להגנות מיוחדות

ילדים זוהי אחת האוכלוסיות הפגיעות ביותר במצבי מלחמה. הילדים נפגעים כפליים, הן כאזרחים והן כילדים-חיילים, שני סוגי הפרות של זכויות אדם הנמצאות במגמת עלייה. כאזרחים, לעתים קרובות נשללות מהם הזכויות לחינוך, לטיפול רפואי ולתזונה ראויה, החשובות מאוד בעיקר לילדים. בסכסוכים מזוינים מסוימים ילדות ונערות הפכו להיות קרבן לאונס ולניצול מיני, לעתים באופן שיטתי, כאמצעי לחימה.

תופעת הילדים-החיילים הופכת להיות נפוצה יותר ויותר בסכסוכים מזוינים. מחד גיסא, הם עדיין ילדים, ומאידך גיסא הם כבר נדרשים להשתמש בנשק, שבו הם יכולים להרוג ללא הבחנה. ילדים מחומשים בנשק אוטומטי, שלעתים גדול ממידות גופם. ילדים-חיילים מסוכנים אף יותר מלוחמים בגירים בשל העובדה, כי בהיותם ילדים אין ביכולתם להבין את משמעות המלחמה, קל וחומר את ההשלכות של מעשיהם.

מועצת הביטחון של האו"ם העריכה בחודש פברואר 2005, שישנם כ-250,000 ילדים, המגויסים למלחמות או נאלצים להשתתף בהן. לעתים קרובות הם נחטפים לשם כך מבתיהם וממוסדות החינוך. לדוגמא, במלחמת האזרחים בסיירה-לאון, יש עדויות על מקרים, ובהם ילדים ונערים מתחת לגיל 18 נאלצו להילחם לצד כוחות הביטחון. אלו מהם שסירבו להילחם, הוצאו להורג או הוטל בהם מום. אחדים מילדים-חיילים אלה אולצו תחת איומים לבצע מעשי רצח, עינויים והשפלות באזרחים אחרים.

מצבם הנפשי של ילדים ובני-נוער, שהשתתפו בלחימה, הוא לעתים קרובות קשה. הם זקוקים לעזרה, שתסייע להם להתמודד עם הטראומות שחוו. בעשור שבין 1986-1996 נהרגו במלחמות כ-2 מיליון ילדים, למעלה מ-4 מיליון נותרו נכים ולמעלה מ-10 מיליון ילדים נותרו עם פגיעות נפשיות וטראומות.

"For children, the deepest scars of war and flight are the hidden ones. Loss of childhood and education, and the horror of flight, rape and forced combat cut deep into the psyche of children. The results can be loss of trust, aggressive behavior and tendency toward revenge, which, in time, may manifest in another cycle of violence." (Graca Machel, former Minister of Education in Mozambique and the author of the 1996 UNICEF report "Impact of Armed Conflicts on Children.")

"עבור ילדים, הצלקות העמוקות ביותר ממלחמה וממנוסה מפניה, הן הצלקות הסמויות. אובדן הילדות והחינוך, וזיכרונות האימה מרגעי המנוסה, האינסוף והמלחמה הכפויה מותירים צלקות בנפשם של הילדים. תוצאות צלקות אלה יכולות להיות אבדן האימון, התנהגות אלימה ונטייה לנקמנות אשר בתורה, עלולה להתגלות

במעגלי אלימות נוספים". גרסה מכיל, שר החינוך לשעבר במוזמביק, ומחבר דו"ח יוניצ"ף בשנת 1996: "השפעות מאבקים מזוינים על ילדים" (תרגום חופשי).

הפרוטוקול הראשון של אמנות ג'נבה משנת 1977 הגדיר את גיל 15 כגיל המינימום לגיוס לכוחות חמושים ולהשתתפות פעילה בלוחמה. בשנת 2000 הציע האו"ם פרוטוקול לאמנה לזכויות הילד בנוגע לילדים-חיילים, האוסר על גיוס-חובה של ילדים ונוער מתחת לגיל 18 ועל השתתפותם במאבקים מזוינים. פרוטוקול מוצע זה נכנס לתוקף בשנת 2002 כאשר עשר מדינות אישרו אותו. בתחילת שנת 2006 נמנו 107 מדינות, שחתמו על הפרוטוקול.

הידעת? האמנה בדבר זכויות הילד נחתמה בשנת 1989, ומעגנת את זכויותיהם של הילדים, בעתות שלום או מלחמה. האמנה מדגישה את החובה המוסרית לדאוג לצרכים השונים של הילדים.

נשים אוכלוסייה נוספת, הנפגעת קשות במצבי מלחמה, היא הנשים. לצד הפגיעה במלחמה באופן דומה לכלל האוכלוסייה האזרחית, נשים עלולות להיחשף לפגיעות כגון אונס שיטתי, הריון כפוי, עיקור כפוי, זנות כפויה או הפיכתן לנשים נסחרות לשם עבדות מינית. באמנת ג'נבה הרביעית ובפרוטוקול הראשון משנת 1977 נקבעו הכללים, שיש לנקוט כלפי נשים, אזרחיות ושבויות מלחמה.

"נשים יוגנו במיוחד מפני התקפה על כבודן, ובעיקר - מפני אונס וכפיית זנות, או מפני כל צורת התקפה על צניעותן" (מתוך: אמנת ג'נבה הרביעית, 1949, חלק שלישי, סעיף 27).

פגיעות אלה הן מהפשעים המזעזעים והחמורים ביותר המבוצעים נגד נשים וילדות, אזרחיות או שבויות מלחמה. לאור ריבוי מקרים אלו, בשנות ה-90, במהלך רצח-העם ברואנדה ובמלחמות הבלקן, הקהילה הבין-לאומית הגדירה פשעים אלה כפשעים נגד האנושות (פשעים המבוצעים באופן שיטתי, כחלק מאסטרטגיית הלחימה, בד"כ נעשים במסגרת סכסוך מזוין) ופשעי-מלחמה ("פשעים חמורים", המצוינים בסעיף 147 באמנת ג'נבה הרביעית). הגדרות אלה מובילות ליצירת נורמה בין-לאומית חדשה. בפברואר 2001, הורשעו חיילים סרבים בבית משפט (בית דין בין-לאומי לפשעי מלחמה בעניין יוגוסלביה לשעבר) באשמת מעשי אונס, שיעבוד מיני ועינוי בנשים מוסלמיות, במהלך מלחמות הבלקן בשנות ה-90.

זכויות נשים בסכסוך הישראלי-פלסטיני, בישראל ובשטחים הכבושים בעקבות הגבלות חופש התנועה, הפרה ההופכת להיות תכופה יותר ויותר, עקב המחסומים והגדר, מופרות זכויותיהן של נשים לטיפול רפואי בכלל, ולטיפול רפואי הקשור להיריון ולידה בפרט: 31% מהנשים ההרות סובלות מאנמיה. שיעור הלידות בבית עלה מ-5.2% בשנת 2000 ליותר מ-30% בשנת 2003. בתקופה שבין ספטמבר 2000 לאוקטובר 2004, ילדו 61 נשים במחסומים, 36 מהן ילדו תינוקות מתים (מנתוני האו"ם, מרץ 2005).

סוג אחר של הפרות זכויות אדם שטומן בחובו פגיעה בנשים, הוא הריסות בתים. עבור נשים רבות, הבית הוא המרחב המוגן, ובו הן מוגנות יחד עם ילדיהן. הרס הבית הוא אירוע טראומטי לכל אדם, על אחת על אחת כמה וכמה לנשים, המגדלות בו את ילדיהן.

יישום המשפט הבין-לאומי ההומניטרי וזכויות האדם

ישנם אמצעים שונים ליישום האמנות הבין-לאומיות במצבי מלחמה. האמצעים כוללים: חקיקת חוקים; שימוש בכלי הפיקוח והשפיטה ברמה בין-לאומית ולאומית; חינוך והסברה.

חקיקת חוקים מערכות החוק הקיימות כוללות את המשפט הלאומי (פנים-מדיני), המשפט הבין-לאומי הפרטי והמשפט הבין-לאומי הפומבי, המורכב מאמנות בין-לאומיות ומהמשפט המנהגי. המשפט הבין-לאומי הפומבי מורכב מכלל החוקים הקיים בין המדינות ונקבע מתוך הידברות ומו"מ ביניהן. החוק הבין-לאומי מסדיר ומווסת את היחסים בין המדינות, לדוגמת החוק הבין-לאומי הפומבי המסדיר את המסחר, התחבורה והדואר בין המדינות, או החוק הבין-לאומי הפומבי המכיל את המשפט ההומניטרי, שנועד לנסח כללי מלחמה ולהגן על אוכלוסיות מוגנות במאבקים מזוינים.

מעמד האמנות של המשפט ההומניטרי ושל זכויות האדם שונה ממדינה למדינה. ישנן מדינות ("מדינות מוניסטיות") בהן תהליך חתימה על האמנות ואישרורן מהווה את קבלתן לחוק הלאומי במדינה. עם אישרורן של האמנות, ניתן לפנות לערכאות השיפוטיות ולדרוש את אכיפתן באמצעות המדינה. למשל, במדינה שאישררה את האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות פוליטיות ואזרחיות, אזרח, שטוען כי המדינה הפרה את זכותו לחופש התארגנות, יכול לפנות לערכאות ולדרוש את אכיפת הסעיפים הרלוונטיים מתוך האמנה, באופן דומה לכל סעיף וחוק אחרים שנחקקו בפרלמנט. מאידך, ישנן מדינות ("מדינות דואליסטיות"), בהן יש צורך לבצע צעד חקיקתי נוסף על מנת שהאמנות תכללנה בחוק הלאומי. ברוב המדינות הללו, אמנה שאושררה אך טרם נקלטה באקט חקיקתי, משמשת כמקור פרשני של חקיקה קיימת. יחד עם זאת, אמנות, שהן חלק מהמשפט המנהגי, כגון אמנות גינבה, תקפות ומחייבות את המדינה גם ללא קליטתן לחוק הפנימי.

במשפט הבין-לאומי יש למדינות תפקיד חשוב ומשמעותי ביישום הוראות החוק, כיוון שלהן ניתן הכוח לקבוע כללים ולחוקק חוקים והן לפקח על אכיפתם ולהעמיד לדין חשודים בהפרותיהם, מתוך שיתוף פעולה ביניהן. עיקרון זה מחזק את תפקיד המדינה במערכת הבין-לאומית. אולם גם בידי הקהילה הבין-לאומית ישנם כלים שונים, ובהם ההוקעה הפומבית והטלת סנקציות שונות. אמנם כלים אלה שווי ערך להעמדה לדין, אך בעצם העובדה שאין מדינה המעוניינת בהיבדלות משאר המדינות ובהטלת סנקציות עליה, ניתן לראות מנגנון חיזוק ליעילות המערכת הבין-לאומית.

דוגמא לכוחו ולחשיבותו של החוק הבין-לאומי, היא הדוגמא של משפט מנהגי (Customary law): נורמות התנהגות, המקובלות על החברה הבין-לאומית, בין שהן מנוסחות בטקסטים ובין לאו, מחייבות אוטומטית, דוגמת חוק כתוב, את כלל המדינות, ולהן מעמד-על של חוק בין-לאומי. כך, מדינה, המפרה זכויות אדם במלחמה, איננה יכולה לטעון, שמשום ש לא חתמה על האמנות, האוסרות הפרות אלה, היו מעשיה חוקיים (גם אם לא מוסריים). מעשיה של מדינה זו הם לא חוקיים ולא מוסריים.

המצב בישראל ובשטחים הכבושים המערכת המשפטית בישראל היא דואליסטית. מדינת ישראל חתמה על חלק מהאמנות המרכזיות ואישררה אותן: ישראל חתמה על אמנות האג וגינבה - אמנות הנחשבות משפט מנהגי - ואישררה אותן, אך לא חתמה על הפרוטוקול הראשון והשני. יחד

עם זאת, כדי שלאמנות יהיה תוקף של חקיקה במשפט הישראלי הפנימי, על המחוקק לאמץ את הוראות האמנה בחקיקה ישראלית. אין היום חקיקה ישראלית, המאמצת את האמנות הבין-לאומיות הדנות בכללי מלחמה. לאמנות, שאותן אישרה המדינה, יש במשפט הישראלי מעמד של מסמכים מנחים בלבד (לצורך פרשנות וביקורת על הרשויות), אך אין להן מעמד של חוק. בשטחים הכבושים, לעומת זאת, לאמנות העוסקות בהגנה על אוכלוסייה אזרחית בשטח הנמצא בתפיסה לוחמתית, יש תוקף מחייב מכוח המשפט הבין-לאומי. דוגמא לאמנה שכן התקבלה לתוך החוק הישראלי היא האמנה בדבר מניעתו וענישתו של פשע השמדת עם, אמנה שנחקקה בשנת 1948 ואומצה לתוך החוק הישראלי בשנת 1950.

במשך שנים רבות ישראל טענה, שאמנות ג'נבה אינן חלות בשטחים הכבושים. לטענתה, השטחים, לפני שנכבשו, לא היו תחת ריבונות לגיטימית של מדינות אחרות (ירדן ומצרים) ולכן לא ניתן להתייחס אליהם כאל שטח כבוש. יחד עם זאת, הצהיר היועץ המשפטי לממשלה, בתחילת שנות ה-70, שישראל, אף שאיננה מחויבת דה-יורה, תקיים דה-פקטו את ההוראות ההומניטריות, הכלולות באמנות אלו. עמדתה הרשמית של מדינת ישראל היא, כי כללי האג מחייבים, בהיותם דין מנהגי. בשנים האחרונות, חל שינוי בעמדה הרשמית של מדינת ישראל לכיוון הכרה בהגדרה של הגדה המערבית ורצועת עזה כשטחים כבושים. בעקבות חוות הדעת של בית הדין הבין-לאומי בהאג, משרד המשפטים המליץ להכיר בתחולת אמנת ג'נבה הרביעית, אך המלצה זו לא יושמה. הקהילה הבין-לאומית, גופי שיפוט שונים, ארגונים לשמירה על זכויות אדם ומשפטנים מישראל ומחוצה לה מעולם לא קיבלו את טענת המדינה בדבר אי תחולתה של אמנת ג'נבה הרביעית על השטחים הכבושים. לגישתם, אמנות ג'נבה חלות על השטחים הכבושים, משום ששטחים אלה עברו לישראל במהלך מלחמה שהצדדים לה חתומים על אמנות ג'נבה וללא קשר לשאלת הריבונות בשטחים אלה. ישראל לפיכך, לא רק שמתעלמת מצורכי האוכלוסייה הפלסטינית אלא גם מתעלמת מהאוניברסליות של האמנות ומתוקפן, המחייבות מדינה שכבשה אוכלוסייה אחרת.

גופים מפקחים בשטח המלחמה כיוון שמצב מלחמה מתרחש בין שני צדדים לפחות, צדדים ממדינות שונות או מקבוצות לאום שונות, השאלה מי מפקח על ניהול המלחמה ועל הפרות זכויות האדם היא מהותית וחשובה ביותר. לשאלה זו משנה תוקף משום שפיקוח בזמן משבר, כגון במלחמה, הוא קשה אך חיוני ביותר. כיום, אין גוף שיטור בין-לאומי, שיפקח על ניהול המלחמות. יחד עם זאת, נעשו מספר צעדים כדי למצוא תשובה לשאלה "מי מפקח".

בראש ובראשונה, כל צד בסכסוך המזוין חייב לפקח על הנעשה באחריותו, בשטחו ועל ידי הכוחות שלו. על החיילים לדעת את החוק הבין-לאומי וכיצד עליהם לנהוג בסיטואציות שונות. חובה זו מוטלת על כל חייל ועל כל קצין ועליו להבטיח, שהסרים למרותו אינם עוברים על החוק הבין-לאומי. אך בכך אין די, כיוון שבמקרים רבים פיקוח זה אינו יעיל או מהימן. למשל, לראשי הממשל, במקרים רבים, אין אינטרס להודות בהפרות של זכויות אדם, שעשו הכוחות הלוחמים או אף אזרחים מטעמו. לכן יש עוד מספר מנגנונים, הבאים לעזרתם של אוכלוסיות אזרחיות ושל לוחמים, שזכויותיהם נפגעות. להלן פירוט המנגנונים:

התערבות צד ניטראלי הצד הנפגע יכול ליידע מדינות אחרות על הפרות המתבצעות כלפיו ולעורר דעת קהל באמצעות התקשורת, שעשויה להניב הטלת סנקציות שונות, כגון סנקציות כלכליות, או אף התערבות בין-לאומית. להתערבות זו יכולות להיות שלוש צורות: האחת, התערבות

של מדינה, שהיא צד ניטרלי, שתקבל מנדט לפקח על אכיפת החוק הבין-לאומי. כל הצדדים המעורבים בסכסוך חייבים להסכים למינוי המדינה הניטרלית. השנייה, ארגון 'הצלב האדום' הוא בעל מנדט מיוחד לפעול במוקדי סכסוכים מזוינים. בדרך-כלל התערבותו כוללת הפעלת צוותים מקצועיים בשטח הלחימה ובמחנות שבויים, ותפקידו לפשר ולתאם בין הצדדים. השלישית, הוועדה לבדיקת ממצאים (ע"פ הפרוטוקול הראשון), שאף היא זקוקה לאישור כל הצדדים המעורבים, וועדות אחרות, המוקמות ע"י האו"ם והאיחוד האירופאי.

גופים שופטים השאלה "מי מעניש" או "מי שופט" מקבילה לשאלה "מי מפקח", וכאמור שתייהן מהותיות לאכיפת המשפט הבין-לאומי ההומניטרי. מי שמפר זכויות אדם, בין שהוא עושה זאת כפרט ובין כחלק מקבוצה, צריך להישפט בהליך הוגן וצודק, ולרצות את עונשו, אם נגזר עליו כך. ישנם אמצעים שונים, שניתן לנקוט כנגד מפרי החוק, ואף הם נחלקים לאמצעים המופעלים על-ידי גופים לאומיים ובין-לאומיים.

בתי משפט לאומיים: מי שמפר את החוק הבין-לאומי מבצע פשע, ובגינו ניתן להעמידו לדין במדינתו או במדינות זרות, שהרחיבו את סמכות השיפוט שלהן ("סמכות שיפוט אוניברסלית"), באופן המאפשר העמדה לדין של זרים, החשודים בהפרת כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי.

בתי משפט בין-לאומיים: מדינות החליטו על הקמת בתי דין בין-לאומיים לשפיטת חשודים בהפרות החוק הבין-לאומי, במקרים מסוימים, שבהם לא יכלו בתי הדין הלאומיים או לא היו מעוניינים לעשות זאת בעצמם.

מועצת הביטחון של האו"ם ייסדה בתי-דין "אד הוק" בזמן המלחמות ביוגוסלביה ל שעבר (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 1993), ברואנדה (International Criminal Tribunal for Rwanda, 1994) ובסיירה לאון (Criminal Tribunal for Sierra Leone, 2002). בשנת 2002 הוקם בית הדין הבין-לאומי הפלילי הקבוע (ICC – International Criminal Court), ובסיסו בהאג, ואף הוא פועל מתוקף אמנה בין-לאומית.

בית הדין הבין-לאומי הפלילי (ICC) הוקם כדי להדגיש את האחריות הפלילית האישית ולהעניש את האנשים הנושאים באחריות פלילית אישית, על שביצעו, או הורו לבצע, פשעים חמורים. פשעים אלה כוללים רצח עם, פשעים נגד האנושות ופשעי מלחמה.

- רצח עם: מעשה המכוון להשמיד קבוצה אתנית, לאומית, דתית או גזעית, בשלמותה או בחלקה. רצח עם כולל הן מעשים ישירים של השמדת הקבוצה והן מעשים שתוצאותיהם השמדת הקבוצה האתנית (למשל, עיקור כפוי של נשים וגברים). הפשע רצח-עם נחשב כנורמת-על (נורמה מחייבת יותר מחוק כתוב), נורמה על-חוקית, מחייבת בכל מקום וכל מדינה.
- פשעים נגד האנושות: פשעים נגד בני אדם, הכוללים רצח, השמדה, עבדות, עינויים, אלימות מינית והפעלת מדיניות אפרטהייד. פשעים נגד האנושות מוגדרים ככאלה כאשר הם רווחים, מבוצעים בשיטתיות, ותוצר מדיניות מכוונת. פשעים אלה בד"כ מבוצעים במסגרת סכסוך מזוין בינלאומי או פנים לאומי.

- פשעי מלחמה : פשעים המבוצעים במסגרת סכסוך מזוין בינלאומי או לאומי. פשעי מלחמה כוללים הפרות חמורות של כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי, המבוצעים נגד בני אדם או נגד רכוש אזרחי. סעיף 147 של אמנת ג'נבה הרביעית מפרט את רשימת ההפרות (ציטוט הסעיף בתת הפרק "אמנת ג'נבה הרביעית, לעיל).

בית הדין הבין-לאומי הפלילי שופט אנשים, אשר רשויות המשפט במדינותיהם לא מסוגלות או לא מעוניינות להעמידם לדין, וכך מונע מפושעים אלה לחמוק מהעמדה לדין. בית דין זה מוסמך לשפוט חשודים באופן מידי, טרם סיום המלחמה. בית הדין פועל בהאג מאפריל 2002, לאחר שהסכם בדבר הקמתו של בין הדין נחתם ביולי 1998, בידי מספר מדינות, וביניהן ישראל. כיום חברות בבית הדין הפלילי 100 מדינות. כל מדינה שחתמה על האמנה, אך לא אישרה אותה, מחויבת שלא לפעול כנגדה. ישראל לא המשיכה את תהליך ההצטרפות ולא אישרה את האמנה, בשל סירובה לקבל את הקביעה, שיישוב אוכלוסייה כובשת בשטח כבוש מוגדר כפשע מלחמה. על כן ישראל איננה צד לאמנה זו, אך כאמור איננה יכולה לפעול נגדה.

המצב בישראל ובשטחים הכבושים – פיקוח ואכיפה בשטחים הכבושים, המצויים תחת שלטון צבאי ישראלי, זכויות האדם מופרות באופן שיטתי וקבוע. בישראל ישנם כמה מנגנוני פיקוח, ובהם בית המשפט הגבוה לצדק (בג"ץ); בתי דין צבאיים, השופטים בהתאם לחוק הצבאי; מנגנונים של ייעוץ משפטי בצבא; ומשטרת שומרון ויהודה (ש"י). יחד עם זאת, מנגנונים אלה אינם יעילים או מספקים, ואין הם מהווים מנגנון הרתעה מספק כלפי חיילים ואזרחים ישראלים, המפרים זכויות אדם בשטחים אלו. לדוגמא, במהלך חמש וחצי השנים האחרונות הפרו חיילי צה"ל אלפי פעמים זכויות אדם וכללים של המשפט הבין-לאומי ההומניטרי כלפי האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים הכבושים, כפי שפורט לעיל. מתוך כ- 1,800 מקרים של מוות פלסטינים כתוצאה מירי של כוחות הביטחון, נפתחו רק 175 חקירות מצ"ח (משטרה צבאית חוקרת), שהובילו לשבע הרשעות בלבד (נכון ליוני 2005, מתוך עתירת האגודה לזכויות האזרח לבג"ץ בעניין פתיחת חקירות מצ"ח, אפריל 2006). יצוין, שפלסטינים, המפרים זכויות אדם של ישראלים, בשטחים הכבושים או בתוך הקו הירוק, נשפטים ונענשים על כך בחומרה ע"י רשויות המשפט בישראל.

אחת הסוגיות שעלו לסדר היום הציבורי והמבטאות פער בין התפיסה הלאומית הצרה לתפיסה הבין-לאומית הרחבה יותר, היא סוגיית גדר ההפרדה הנבנית בשטחים הכבושים. שני בתי דין נדרשו לסוגיה זו, בית דין לאומי בישראל - בית המשפט הגבוה לצדק (בג"ץ) ובית הדין הבין-לאומי לצדק היושב בהאג (מיסודו של האו"ם).

בעתירה לבג"ץ, שהוגשה ע"י עו"ד מוחמד דחלה בשם המועצה המקומית בית סוריק, נגד תוואי הגדר המתוכנן באזור בית סוריק, נטען שהגדר בתוואי זה פוגעת בעקרון המידתיות ובזכויות הפלסטינים לקניין, לחופש תנועה ולפרנסה. לפיכך, בניית חלק זה של גדר ההפרדה, על שיקולי הביטחון שליוו את הקמתה, מהווה הפרה של עיקרון המידתיות (עיקרון שווה לעקרון היחסיות, שצוין בפרוטוקול הראשון של אמנות ג'נבה משנת 1977). בחודש יוני 2004, קיבלו שופטי בג"ץ את טענות העותרים בדבר פגיעה זו. תשובה דומה נתן בג"צ, כשנה לאחר מכן, בפסק הדין שניתן ב-17 בספטמבר 2005, בעתירה באזור אלפי מנשה, שהגישה האגודה לזכויות האזרח בשם שישה תושבים המתגוררים בשניים מכפרי המובלעת, ראס א-טירה וואדי א-ראשה. בג"צ קבע בפסק הדין, שלישאל ישנה הסמכות לבנות את גדר ההפרדה מעבר לקו הירוק ולצורך שמירה על הביטחון והגנה על התנחלויות,

אך עליה לבחון את תוואי הגדר באופן שיאזן בין צרכי הביטחון לזכויות האדם של התושבים הפלסטינים. לגבי קטע הגדר הספציפי באלפי מנשה, אשר גרם לכליאתם של תושבי חמישה כפרים פלסטיניים בתוך מובלעת, הכפופים למשטר היתרים ולפגיעה חמורה בחופש התנועה ובנגישות לפרנסה, בריאות, חינוך ותשתיות, בג"צ קבע שהתוואי איננו מידתי ויש לפרקו ולהזיזו.



גדר ההפרדה בא-ראם לפני האטימה הסופית (צילום: יואב לף).

בית הדין הבין-לאומי לצדק היושב בהאג, בחוות דעת מייעצת של רוב השופטים מתאריך 9.7.2004, אף הרחיב וקבע שגדר ההפרדה בתוואי הקיים והמוצע היא בבחינת סיפוח שטחים כבושים ואיננה חוקית לפי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי. השופטים ציינו, שבניית הגדר קובעת עובדה בשטח, העלולה להיות סופית וקבועה. כמו כן ציינו השופטים שבניית הגדר בתוואי המתוכנן אינה ניתנת להצדקה מסיבות ביטחוניות, ביטחון לאומי או סדר ציבורי. בית הדין הביע חשש מקביעת עובדות בשטח שתוצאתן תהיה פגיעה קשה בזכויות האדם של הפלסטינים בשטחים הכבושים. לפיכך, ישראל נדרשת לפרק את החלקים מהגדר שנבנו בתוך השטח הפלסטיני ולפצות את התושבים הפלסטינים. נוסף על כך, קבעו השופטים שההתנחלויות אינן חוקיות, ואף בהן יש הפרה של המשפט הבין-לאומי ההומניטרי, וכי הקמת גדר להגנה על התנחלויות בלתי חוקיות אף היא פעולה בלתי חוקית. מחוות הדעת משתמע שמתן הגנה למתנחלים, מן הדין שיעשה על ידי פירוק ההתנחלויות והחזרת המתנחלים למדינתם ולא על ידי בניית גדר המספחת את ההתנחלויות לישראל. השופטים התייחסו עוד לפרקטיקה, הנהוגה בידי ישראל, והיא משטר ההיתרים, שבמסגרתו מחייב המינהל האזרחי בשטחים את התושבים הפלסטינים להצטייד באישורים שונים, כדי לנוע בשטחי הגדה, בהתאם לצרכים שונים – לימודים, פרנסה, טיפול רפואי. שתי פרקטיקות אלה, הגדר ומשטר ההיתרים, שישראל נוקטת בהם, גורמים להגבלות חמורות על חופש התנועה ופוגעים בזכות הפלסטינים להגדרה עצמית. השופטים קראו למועצת הביטחון של האו"ם לפעול לעצירת בניית הגדר ולמדיניות, החתומות על אמנת גינבה, שלא להשלים עם בניית הגדר, ואף להבטיח שישראל תצית למשפט הבין-לאומי ההומניטרי.

חינוך והסברה

אחד הכלים החשובים לקידום נורמות מוסריות וחוקיות בעת מלחמה, אשר יגנו וישמרו על זכויות האדם, הוא החינוך וההסברה. פעולות חינוך והסברה הן הצעד הראשון לקראת ייסוד חברה צודקת, המושתתת על ערכים אוניברסליים של מוסר וצדק. פעולות אלה מעלות לרמת המודעות את הערכים המוסריים, את התשובות לשאלות מה נכון ומה לא נכון, וגורמות לציבור להיות מעורב ולהפעיל ביקורת ציבורית כאשר מתבצעות הפרות וכאשר מתקבלות החלטות לא מוסריות. חינוך והסברה נכונים יכולים להפחית משמעותית את ההפרות ולמנוע מקרים, שבהם הפרות מבוצעות בתואנה של חוסר מידע. חשוב לציין, שחוסר מידע אינו פוטר מאחריות את מי שביצע עברות.

מתוך ראייה זו, הפורומים הבין-לאומיים והאמנות הבין-לאומיות מייחסים חשיבות רבה לתפקיד החינוך, המוטל על כל מדינה וקהילה. האמנות קוראות לכל המדינות החתומות לכלול את המסרים של האמנות ואת לימוד האמנות בחומרי הלימוד של אזרחיהן ושל חייליהן.

"בעלי האמנה מתחייבים להפיץ הפצה רחבה ככל האפשר, בימי שלום כבימי מלחמה, את נוסח האמנה הזאת בארצותיהם, וביחוד לכלול את לימודה בתכנית הלימודים הצבאית, ואם אפשר, גם בתכנית הלימודים האזרחית, כדי שעקרונית יהיו ידועים לכל האוכלוסייה כולה. כל רשות אזרחית, צבאית או משטרתית או כל רשות אחרת, הנוטלת על עצמה, בימי מלחמה, אחריות כלפי מוגנים, צריך שיהא בידיה נוסח האמנה, ושתקבל הדרכה מיוחדת בהוראותיה" (אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 144).

על המדינות החתומות להקדיש תשומת לב רבה לנושא החינוך, לאזרחיהן בכלל ולחייליהן בפרט. חשיבות זו היא מכרעת, משום שעת מלחמה היא שעת המבחן לאותם חיילים ולאותם הוראות וערכים. הנורמות של החיילים בשטח נקבעות בשעת מבחן ונשפטות לאור כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי. קרוב לוודאי שכללי המשפט ההומניטרי לא יכובדו ללא חינוך והסברה מקיפים ומספקים.

ארגון 'הצלב האדום והסהר האדום'

היסטוריה ואקטואליה

מטרת ארגון הצלב האדום היא לפקח על אכיפת המשפט ההומניטרי בעתות מלחמה. הארגון הוקם לצורך סיוע לפצועים ולחולים בשטחי מלחמה, וכיום זהו הארגון הגדול ביותר, העוסק בפיקוח על כללי המשפט הבין-לאומי ההומניטרי בעת מלחמה. הארגון פועל בכמה מישורים, ובהם פעילות בשטח (תיעוד, ביקור שבויי מלחמה, סיוע הומניטרי), פעילות דיפלומטית ופעילות חינוכית.

Henry Dunant - מייסד הארגון, נכח בשנת 1859 בקרב Solferino בין כוחות צרפת לאוסטריה, וארגן מתנדבים, שסייעו לטפל בפצועים ולהצילם. יוזמה זו, שכיום נתפסת כברורה מאליה, הייתה אז חריגה וחדשנית. פעילות זו הולידה בקרב את ההכרה בחשיבות הניסיון למנוע מקרים אלה של סבל במלחמות הבאות. בין מפעליו:

- ייזום וייסוד ארגון 'הצלב האדום' (The International Committee of The Red Cross) בשנת 1863, יחד עם קבוצת אזרחים שווייצריים, במטרה לארגן ולהכשיר

מתנדבים, שיוכלו לטפל בחיילים פצועים. מאז ועד היום נכח הארגון בסכסוכים מזוינים שונים, לשם המטרות הבאות: הגנה על אזרחים ואסירים; ביקור שבויי מלחמה ועצורים, ושמירה על הסודיות בדבר תוכן השיחות עמם; הגנה וטיפול בחולים ופצועים; איתורן ואיחודן של משפחות שנפרדו; השפעה על התפתחות המשפט ההומניטרי בסכסוך; שימוש בדיפלומטיה בכדי לאלץ את הצדדים הלוחמים לכבד ולקיים את החוקים הבין-לאומיים בדבר שמירה על זכויות האדם במלחמות, באמצעות פיקוח ודיווח על המתרחש; עמידה בראש מערך ההפצה החינוכי של האמנות.

- ייזום הפרורם להתדיינות ולאמנות: מתוך כוונה לקבוע כללים, שיחייבו את הלוחמים בעת המלחמה. מיזמה זו נולדה "אמנת ג'נבה הראשונה".
- ייסוד והקמה של עמותות לאומיות במדינות שונות.

הידעת? בשנת 2004 פעלו 181 עמותות לאומיות של הצלב האדום, וכ-30 עמותות לאומיות של הסהר האדום. בישראל פועל מגן-דוד-אדום כעמותה לאומית, ובשטחי פלסטין פועל PRSC (Palestine Red Crescent Society) כעמותה לאומית.

- הנרי דונאן היה הראשון לזכות בפרס נובל לשלום (1901) עבור הישגיו אלה.
- בשנת 1919 הוקמה הפדרציה הבין-לאומית של הצלב האדום והסהר האדום (ארגון גג לעמותות הלאומיות), שמטרתה לתאם פרויקטים בעתות שלום. במספר מדינות מוסלמיות סמל הסהר האדום מחליף את סמל הצלב האדום, אך המשמעות היא זהה – הגנה על אוכלוסייה אזרחית והגשת טיפול לפצועים וחולים.



סמל ארגון הצלב האדום הבינ"ל.

סמל הפדרציה של העמותות הלאומיות של הצלב האדום ושל הסהר האדום.



מגן דוד אדום בשנת 1950 התקבל בכנסת חוק מגן דוד אדום (להלן, מד"א), אשר קבע שמד"א תהיה העמותה הלאומית בישראל. עד דצמבר 2005, סמל 'מגן דוד אדום' היה מוכר למעשה [דה-פקטו] כסמל בעל משמעות דומה, אך לא היה מוכר רשמית על ידי מדינות הפדרציה. ניסיונות חוזרים ונשנים של מד"א (ועמותות לאומיות אחרות בעלות סמלים שונים) לקבל תוקף לסמל מגן דוד אדום, הובילו את ארגון הצלב האדום להחליט, בשנת 2005, על הוספת סמל "קריסטל" אדום בצורת יהלום על רקע לבן, ובתוכו יינתן מקום לסמלים שונים של העמותות הלאומיות השונות, בשימושיו

הלאומיים. בפורומים בינ"ל, יותר השימוש רק בסמל היהלום, וכן בצלב ובסהר האדום. בכך, נפתחה בפני מד"א הכניסה לפדרציה הבין לאומית של העמותות הלאומיות.



MAGEN
DAVID
ADOM
IN ISRAEL



מגן
דוד
אדום
בישראל

סמל העמותה הלאומית "מגן דוד אדום" וסמל הקריסטל האדום.

הסהר האדום הפלסטיני העמותה הלאומית הפלסטינית הוקמה בשנת 1968, אינה חברה רשמית בפדרציה, כיוון שפלסטין אינה מדינה החברה באומות המאוחדות. החל משנת 1996 היא בעלת מעמד של משקיפה וזוכה לתמיכה פיננסית וטכנית מהפדרציה הבין-לאומית של הצלב האדום.



P.R.C.S

Palestine Red Crescent Society

רשימת מקורות

תמונת שער, 'בצלם'.

אהרוני, שרי ורולא דיב, 2004: **איפה הנשים כולן?**, החלטת מועצת הביטחון 1325: **היבטים מגדריים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני**, פרדס הוצאה לאור.

גבזון, רות וחגי שנידור, 1991: **זכויות האדם והאזרח בישראל, מקראה**, הוצאת האגודה לזכויות האזרח בישראל, כרך א'.

גינבר, יובל, 2003: **חזרה לשגרת העינויים: עינויים והתעללות בעצירים פלסטינים במהלך המעצר והחקירה, ספטמבר 2001 – אפריל 2003**, הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, ירושלים.

דינשטיין, יורם, 1983, **דיני מלחמה**, הוצאת שוקן.

הופמן, שלי, 2005, **אלימות מינית נגד נשים בסכסוכים מזויינים**, אתר האגודה לזכויות האזרח.

וולצר, מייקל, 1977: **מלחמות צודקות ולא-צודקות**, הוצאת עם עובד.

זק"ש דליה, סער עמליה ואהרוני שרי, 2005, **עדות אילמת: נשים בסכסוך הישראלי-פלסטיני, תמונת מצב**, אשה לאשה-מרכז פמיניסטי חיפה.

סיבל, רובי, 2003: **משפט בינלאומי**, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים.

McCoubrey, Hilaire, 1990: **International Humanitarian Law, The Regulations of Armed Conflicts**, Dartmouth Publication

Israel/PA: Suicide Bombers Commit Crimes Against Humanity, November 2001,
.Human Rights Watch

Legal Aspects of Israel's Disengagement Plan under International Humanitarian Law,
.Policy Brief, Harvard Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, 2004

The UN Press Release, International Women's Day, 2005: **Towards a More
Secure Future: UN Agencies Operating in the OCP Call for Action in
.Improving the Situation of Palestinian Women**

אתר 'בצלם': www.btselem.org

: www.dci-pal.org Defence for Children International

אתר דובר צה"ל: www1.idf.il

אתר עיתון הארץ: www.haaretz.co.il

אתר החדשות Yנט: www.ynet.co.il

אתר הצלב האדום הבין-לאומי: www.icrc.org

אתר המכון לחקר המשפט הבין-לאומי ההומניטרי: www.ihlresearch.org/ihl

אתר הכנסת: www.knesset.gov.il

אתר מגן דוד אדום: www.mda.org.il

אתר רופאים לזכויות אדם: www.phr.org.il

אתר האו"ם: www.un.org

אתר סוכנות הפליטים של האו"ם: www.unhcr.org

אתר יוניצ"ף: www.unicef.org